

EBŪ BEKR MUHAMMED B. ZEKERİYYĀ ER-RĀZĪ'NİN *KİTĀBU'L-MANŞŪRĪ* ADLI ÜNLÜ ESERİNDE GEBELERİN VE ÇOCUKLARIN TEDBİRİ ÜZERİNE

On Regimens of the Pregnant and the Children in *Kitāb Al-Manşūrī*, the Famous Work by Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā Al-Rāzī.

Ahmet ACIDUMAN¹, Çağatay AŞKİT²

¹Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik A.D.

²Y. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak., Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı A.D.

ÖZ

Bu çalışmada Ebū Bekr Muḥammad b. Zekeriyā er-Rāzī'nin *Kitābu'l-Manşūrī* adlı eserinin "sağlığın korunması" üzerine olan dördüncü makalesinde yer alan gebelerin, lohusaların, sütannelerin ve çocukların tedbirleriyle ilgili bölümlerinin incelenmesi ve sunulması amaçlanmıştır. Çalışmada *Kitābu'l-Manşūrī*'nin Arapça ve Latince nüshalarının digital kopyaları incelenmiştir. *Kitābu'l-Manşūrī*'nin dördüncü makalesinin 26. bölümü "Gebe kadının tedbiri ve ceninin korunması hakkında", 27. bölümü "Doğumun kolaylaştırılması ve lohusanın tedbiri hakkında", 28. bölümü "Çocuğun tedbiri hakkında", 29. bölümü "Sütannenin seçimi ve onun tedbiri hakkında" başlıklarını taşımaktadır. "Diğer yaşların tedbirinin özeti" başlıklı 30. bölümde ise "Çocuklar, ergenler- gençler, orta yaşlılar ve yaşlılar" ilgili bilgiler bulunmakta olup, bu bölümde yer alan orta yaşlılar ve yaşlılar ile ilgili kısım inceleme dışında bırakılmıştır. Rāzī'nin gebelerin, lohusaların, sütannelerin ve çocukların tedbiri konusunda *Kitābu'l-Manşūrī*'de yazdıklarının, öncülleri olan Bergamalı Galenus, Efesli Soranus, Bergamalı Oribasius ve Aeginalı Paulus'un eserlerinde yazdıkları ile karşılaştırıldığında oldukça benzer olduğu, fakat konuların daha kısa şekilde ele alındığı görülmektedir. Öte yandan Rāzī'nin, öncüllerinin eserlerinde görülenden farklı olarak, çocuk hastalıkları konusunu *Risāle fī Ṭıbbi'l-Etfāl* adlı yapıtında ele alması nedeniyle, *Kitābu'l-Manşūrī*'nin "sağlığın korunması" üzerine olan dördüncü makalesinin dışında bıraktığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Razi, Kitabu'l-Mansuri, gebelik, lohusalık, sütannelik, çocukluk, hıfzıssıhha

ABSTRACT

The aim of this study is to examine and to present the chapters on regimens of the pregnant, and of the puerpera and of the wet nurse and of the children in the 4th article "On preserving the health" of *Kitāb al-Manşūrī* by Abū Bakr Muḥammad Zakariyyā al-Rāzī. For this purpose, Arabic and Latin digital copies of *Kitāb al-Manşūrī* were examined in this study. The 26th chapter of the 4th article of *Kitāb al-Manşūrī* is "On regimen of the pregnant and protection of the fetus" and the 27th chapter is "On facilitation of the birth and regimen of the puerpera" and the 28th chapter is "On regimen of the infant" and the 29th chapter is "On choosing the wet-nurse and her regimens." The 30th chapter "Summary of regimens of other ages" comprises the knowledge on the boy, and on the adolescent, and on the juvenile. And the information on the regimens of the middle aged and the old in the chapter was excluded in this study. When compared to writings of his predecessors such as Galen of Pergamum, Soranus of Ephesus, Oribasius of Pergamum and Paulus of Aegina, Rhazes' writings on regimens of the pregnant, of the puerpera, and of the wet-nurse and of the children in *Kitāb al-Manşūrī* are rather similar, but brief. On the other hand, it seems that Rhazes excluded diseases of the children, because of he discussed in his *Risāle fī Ṭıbb al-Atfāl*, in the 4th article, "On preserving the health", of *Kitāb al-Manşūrī*.

Keywords: Rhazes, Kitāb al-Mansuri, pregnancy, childbirth, wet-nursing, childhood, preserving the health

UNESCO 2016, Hekim, Kimyacı ve Filozof Muḥammed Zekerıyyā Rāzī'nin Doğumunun 1150. Yıldönümü Anısına

Batı'da "Rhazes, Rasis, Alubator" adıyla bilinen ünlü filozof ve tabip Ebū Bekr Muḥammed b. Zekerıyyā er-Rāzī (865-925) Horasan'ın Rey şehrinde doğmuş¹⁻³ ve bundan dolayı Rāzī olarak tanınmıştır.² Gençliğinde edebiyat, müzik ve felsefeyle ilgilenen Rāzī, kuyumculuk uğraşı nedeniyle kimyaya da yönelmiştir.³ Rāzī tıpla ilgilenmeye oldukça geç yaşlarda, İbn Ebī Uşaybī'a'ya göre otuz, İbn Ḥallikān'a göre kırk yaşından sonra, başlamıştır.³ Yine Beyhākī'ye göre kimya ile uğraştığı dönemde deneyler sırasında ortaya çıkan gaz ve buharlar nedeniyle oluşan ve bütün yaşamı süresince devam eden göz rahatsızlığı, Bīrūnī'ye göre Rāzī'nin tıbbaya yönelmesinin asıl nedenidir.³

Rāzī'nin öğrenimi için çok gezi yaptığı, bu gezilerinde Suriye, Mısır, Irak, hatta Endülüs'e kadar gittiği ve Kurtuba'da bulunduğu hakkında bilgi bulunmakla birlikte,^{2,4,5} Leclerc⁶ Rāzī'nin Kahire'ye ve sonra da İspanya'ya gittiği yönündeki bilginin Afrikalı Leon'un yanlışlarla dolu *Filozoflar ve Hekimler* adlı kitabına dayandığını bildirmektedir. Bağdat'ta tıp öğrenimi yapan Rāzī, olasılıkla 285/898-899 yılından sonra Rey'e dönmüş ve Rey Hastanesi baştabipliğine getirilmiştir.⁷ Rāzī, Halife Muktefī Billah'ın (s. 902-908) daveti üzerine Bağdat'a gelmiş,³ 289/902 yılında Bağdat el-Muktediri hastanesi baştabipliğine atanmış ve 295/907 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.⁷ Rāzī bu tarihten sonra tekrar Rey'e gelmiş ve hastanenin baştabipliğini yaptığı dönemde Rey valisi Samani prensi Manşūr b. İshāk adına *Kitābu'l-Manşūrī*'yi yazmış (299/911-12), daha sonra adı geçen kişiyle arasının bozulması üzerine tekrar Bağdat'a dönmüştür.⁷ Hayatının sonlarına doğru katarakt nedeniyle görme yetisini kaybeden Rāzī, doğduğu şehir Rey'de vefat etmiştir.^{3,7}

Sarton⁸ tarafından İslam'ın ve Orta Çağların en büyük klinisyeni olarak tanıtılan Rāzī, teorik tıpta Galenus'un, pratik gözlem ve tedavide Hippokrates'in izleyicisi olmuştur.⁹ "Arap Galenus" olarak tanınan Rāzī,^{2,4,5} iyi bir klinisyen olduğu için bazı kaynaklarda da "Arap Hippokrates" olarak anılmaktadır.¹⁰ Kimya bilgisini tıpta kullanması nedeniyle iyatrokimyacıların atası olarak kabul edilen Rāzī,⁸ Galenus'u eleştirmek üzere *Kitāb-ı Şukūk 'alā Cālīnūs* adlı eserini kaleme almıştır.^{3,7} Ağırakça Rāzī'nin bu eserinde şunları söylediğini bildirmektedir: "Tıp ilmi aynen felsefe gibidir. Üstatların görüşlerini aynen olduğu gibi almak ve uygulamak tıp ilminin katlanamayacağı bir tavidir."⁷ Rāzī, Goodman¹¹ tarafından büyük İslam filozoflarının en özgür düşüncelisi olarak kabul edilirken, Kaya³ Rāzī'nin Eflāṭūn felsefesinden esinlenerek deist dünya görüşünü temellendirmeye çalışan bir filozof olarak bilindiği bilgisini vermektedir.

Rāzī'nin büyük bir kısmı tıpla ilgili olmak üzere, felsefe, kimya, fizik, astronomi, matematik, teoloji, müzik ve diğer alanlarda iki yüzden fazla eser yazdığı bildirilmektedir.¹² İbnu'n-Nedīm *el-Fihrist*'inde, İbn Ebī Uşaybī'a 'Uyūnu'l-Enbā'ında ve Bīrūnī de *Risāle fī Fihrist-i Kutub-i Muḥammed ibn Zekerıyyā er-Rāzī* adlı yapıtlarında, farklı sayılar vermekle birlikte, Rāzī'nin eserlerinin isimlerini ayrıntılı olarak bildirmişlerdir.^{3,7} Bu eserlerden tıpla ilgili üç tanesi tıp tarihi açısından önem taşımaktadır.

Rāzī'nin en önemli eseri olarak kabul edilen *el-Ḥavī fī't-Tıbb* Rāzī'nin ölümünden sonra vücuda getirilmiştir. Büveyhilerden Rüknu'd-devle (s. 935-976)'nin veziri İbnü'l-Amid Rāzī'nin notlarını kız kardeşi Ḥadice'den satın almış ve bunları Rāzī'nin öğrencilerine vererek düzenletmiştir.^{7,10} Eser Antakyalı Farac ibn Sālim (Farraguth) tarafından 1279 yılında Anjou hanedanından Kral Charles için Latinceye çevrilmiş ve 1486 yılında Brescia'da basılmıştır.⁹⁻¹¹

Rāzī'nin kızamık ile çiçek arasında ayırım yaptığı ve tarihçilerin bu konu üzerinde yazılmış ilk monograf olarak kabul ettiği *Kitābu'l-Cuderī ve'l-Ḥaşbe* adlı eseri ise Rāzī'nin en orijinal eseridir.¹² Cremonalı Gerard (Gerardus Cremonensis) tarafından Latinceye çevrilen eser, daha sonra Venedik'te 1498

yılında *Liber de Variolis et Morbilis* adıyla yayınlanmış, Yunanca, Fransızca, İngilizce ve Almancaya çevrilerek, pek çok kez basılmıştır.⁷

Rāzī'nin diğer bir önemli eseri de *eṭ-Ṭıbbu'l-Manşūrī*, *el-Kunnāşu'l-Manşūrī*, *el-Kunnāşetu'l-Manşūrī*, *Kifāyetu'l-Manşūrī*, *el-Manşūrī fī'ṭ-Ṭıbb* ve *el-Kitābu'ṭ-Ṭıbbi'l-Manşūrī* olarak da bilinen⁷ ve makalenin konusunun yer aldığı *Kitābu'l-Manşūrī* adlı eseridir.

Rāzī'nin erken dönem eserlerinden birisi olan *Kitābu'l-Manşūrī* on makaleden oluşmaktadır.^{7,10} *Liber medicinalis ad Almansorem* adıyla Cremonalı Gerard tarafından XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve ilk kez 1481 yılında Milano'da basılmıştır.^{1,11-13} Kitabın en önemli kısımları cerrahi üzerine olan yedinci makalesi ile Latince *Nonus Almansoris* olarak adlandırılan ve hastalıkların "tepeden ayağa" ele alındığı dokuzuncu makalesidir.^{1,13} Orta Çağ'ın en önemli kitaplarından birisi olarak kabul edilen *Nonus Almansoris* ya tek başına ya da Galenus'un *Microtechne*'si ile birlikte sık sık basılmış, Batı üniversitelerinde üzerine yorumlar yapılmış¹³ ve XV. yüzyılın sonuna kadar Tübingen Üniversitesi'nin düzenli tıp müfredatında da bir bölüm oluşturmuştur.¹ Ünlü hekim ve anatomist Andreas Vesalius (1514-1564)'un *Paraphrasis in nonum librum Rhazae medici Arabis clariss. Ad regem Almansorem de affectum singularum corporis partium curatione*¹⁴ adlı tezi, *Nonus Almansoris* üzerine bir yorumdur.¹⁵

Rāzī *Kitābu'l-Manşūrī*'yi oluştururken Hippokrates, Galenus, Oribasius, Aëtius ve Paulus Aeginata'nın eserlerinden yararlanmışır.^{1,12} Campbell'in¹ işaret ettiği üzere Freind'in¹⁶ *The History of Physick; From the Time of Galen, To the Beginning of the Sixteenth Century* adlı eserinde *Kitābu'l-Manşūrī*'nin her bölümün kaynaklarının açıkça bildirildiği görülmektedir. Tablo-1'de *Kitābu'l-Manşūrī*'nin makale başlıkları ve bunların kaynakları gösterilmektedir.^{1,16,17}

Tablo 1. *Kitābu'l-Manşūrī*'nin on makalesinin konu başlıkları ile Freind'e göre bu makalelerin kaynaklarını oluşturan eserler.^{1,16,17}

KİTÂBU'L-MANŞŪRÎNİN MAKALE BAŞLIKLARI			KİTÂBU'L-MANŞŪRÎNİN KAYNAKLARI ^{1,16}
ARAPÇA ¹⁷	LATİNCE ¹⁷	TÜRKÇE	
المقالة الاولى في المدخل إلى الطب وفي شكل الأضواء والحلقها	Primus. De introductione ad medicinam et de figura membrorum eorumque conditione.	Birinci makale. Tıbbı giriş ve azanın şekli ve yaratılışı hakkında.	Hippokrates Galenus Oribasius- <i>Medicæ collectiones ad Iulianum</i> , lib. xxiv, xxv
المقالة الثانية في تعرف مزاج الأبدان وهيئتها والاختلاط الغالبة عليها واستدلالات وجيرة جامعة من الفراسة	Secundus. De doctrina temperamentorum et corporum eorumque forma atque de humoribus qui in eis praevalent et de indicationibus ex Physiognomia desumptae (sic) [desumtis] G.R.	İkinci makale. Bedenlerin mizacı ve şekilleri ve onlarda üstün gelen hıtlar ve delillerden sonuç çıkarmalar ve fizyomiden kısaca bir araya gelenler hakkında.	Hippokrates- <i>De humoribus</i> Galenus- <i>De temperamentis</i> Oribasius- <i>Medicæ collectiones</i> , lib. v Aëtius, lib. iv Paulus Aeginata, lib. i
المقالة الثالثة في قوى الأغذية والأدوية	Tertius. De facultatibus viribusve alimentorum et remediorum.	Üçüncü makale. Gıdaların ve ilaçların kuvvetleri hakkında.	Hippokrates- <i>De diaeta</i> Galenus- <i>De alimentorum facultatibus, De simplicium medicamentorum temperamentis et facultatibus</i> Aëtius, lib. i-iii Oribasius- <i>Synopsis</i> , lib. ii-iv ve <i>Medicæ collectiones</i> , lib. i-v, xi-xiii, xv Paulus Aeginata, lib. i
المقالة الرابعة في حفظ الصحة	Quartus. De conservanda valetudine.	Dördüncü makale. Sağlığın korunması hakkında.	Galenus- <i>De sanitate tuenda</i> Paulus Aeginata, lib. i Aëtius, lib. iii
المقالة الخامسة في الزينة للأضواء والبدن [المبدين]	Quintus. De cultu, ornatuve, vel decoro.	Beşinci makale. Bedenin ve azanın süsü hakkında.	Galenus- <i>De compositione medicamentorum secundum et ceteris Graecis locos</i>
المقالة السادسة في تدبير المسافرين	Sextus. De regimine et medicatione iter facientium.	Altıncı makale. Yolcuların tedbiri hakkında.	Hippokrates Paulus Aeginata, lib. vi Oribasius- <i>Synopsis</i> , lib. vii Aëtius, lib. xiv, xv
المقالة السابعة -جمل وجوامع في صناعة الجبر والجراحات والقروح	Septimus. Summae et collectanea de arte refilandorum ossium fracturam at de vulneribus ac ulceribus.	Yedinci makale. Kırık sarma sanatı ve yaralar ve ülseler hakkında toplananlar ve özetler	Hippokrates Paulus Aeginata, lib. vi Oribasius- <i>Synopsis</i> , lib. vii Aëtius, lib. xiv, xv
المقالة الثامنة في سموم الهوام	Octavus. De venenis et veneficis et de reptilibus noxis.	Sekizinci makale. Zehirlere ve haşereler hakkında.	Paulus Aeginata, lib. v
المقالة التاسعة في الأمراض الحادثة من القرن إلى القدم	Nonus. De morbis qui accidunt a vertice ad pedem.	Dokuzuncu makale. Tepeden ayağa kadar ortaya çıkan hastalıklar hakkında.	Hippokrates- <i>De Morbis</i> Galenus- <i>De locis affectis, Methodi medendi, De compositione medicamentorum secundum locos</i> Aëtius, lib. vi-xii Oribasius, <i>Synopsis</i> , lib. viii, ix Paulus Aeginata, lib. iii, iv
المقالة العاشرة في الحميات وما يتبع ذلك مما يحتاج إلى معرفة في تجديد علاجها	Decimus. De febris et de iis quae ad illas pertinent cognitionibus, quaeque haberi debent cum renovatur februm medicatio.	Onuncu makale. Hummalar ve onu takip eden, ki tedavilerinin yenilenmesi üzerine bilgiye gerek duyulur, hakkında.	Hippokrates Galenus- <i>De crisisibus, De differentis februm</i> , lib. vii, <i>Methodi medendi</i> , lib. i ad Glauconem Oribasius, <i>Synopsis</i> , lib. vi Aëtius, lib. v Paulus Aeginata, lib. ii

Kitābu'l-Manşūrī'nin dördüncü makalesi "sağlığın korunması" üzerinedir. Bu bölüm otuz bir bölüm olup, bu bölümlerde sırasıyla hareketin, onun suretinin ve vaktinin değerlendirilmesi; uykunun, onun zamanının, yararının ve zararının değerlendirilmesi; yemeğin tedbiri; içeceklerin tedbiri; beden atıklardan temizlenmesi; kuvvetlenmeden ve dayanılmaz olmadan önce kötü olayların bildirilmesi meskenlerin ve meclislerin seçimi; nefsin arzularının işleri; âdetler; gıdaların ve diğer uygun şeylerin zararını defetme; içeceklerin zararını defetme; şaraptan gelen musibet; kan almanın yararları, zararları ve kullanılması; ishalin yararları, zararları ve kullanma şekli; kusmanın yararları, zararları ve kullanma şekli; cinsel ilişkinin yararları, zararları ve kullanma şekli; hamamın yararları, zararları ve kullanım şekli; övülmeye değer beden görünüşü; misvak ve yararları; dişlerin korunması; gözün korunması; kulağın korunması; bulaşıcı hastalıklardan korunma; veba ve ondan korunma; zamanlar sebebiyle beden tedbiri; gebenin tedbiri; doğumun kolaylaştırılması ve lohusanın tedbiri; çocukların tedbiri; sütannenin seçimi ve onun tedbiri; diğer yaşların tedbiri ve tabibin sıkıntısı konuları ele alınmıştır (Şekil 1 ve 2).¹⁸

فصول المقالة الرابعة	
حفظ الصحة	
1	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
2	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
3	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
4	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
5	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
6	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
7	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
8	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
9	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
10	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
11	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
12	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
13	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
14	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
15	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
16	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
17	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
18	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
19	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
20	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
21	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
22	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
23	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
24	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
25	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
26	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
27	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
28	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
29	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها
30	ذكر مواضع حفظ الصحة وجمالها

فصول المقالة الخامسة	
الزينة للأعضاء والبدن	
1	في الخزانة
2	في الخزانة
3	في الخزانة
4	في الخزانة
5	في الخزانة
6	في الخزانة
7	في الخزانة
8	في الخزانة
9	في الخزانة
10	في الخزانة
11	في الخزانة
12	في الخزانة
13	في الخزانة
14	في الخزانة
15	في الخزانة
16	في الخزانة
17	في الخزانة
18	في الخزانة
19	في الخزانة
20	في الخزانة
21	في الخزانة
22	في الخزانة
23	في الخزانة
24	في الخزانة
25	في الخزانة
26	في الخزانة
27	في الخزانة
28	في الخزانة
29	في الخزانة
30	في الخزانة

Şekil 1. Ebū Bakr Muḥammed ibn Zekeriyā Rāzī'nin *Kitābu'l-Manşūrī* adlı eserinin İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No. 3751'de bulunan nüshasının fihristi. "Fī Ḥifẓi'ş-Şiḥḥa" başlıklı dördüncü makalesinde yer alan konuların başlıkları [v. 4a].¹⁸

Şekil 2. *Kitābu'l-Manşūrī* nin "fī Ḥifẓi'ş-Şiḥḥa" başlıklı dördüncü makalesinde yer alan konuların devamı ile beşinci makalesinde yer alan konular [İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No. 3751, v. 4b].¹⁸

Bu yazıda *Kitābu'l-Manşūrī*'nin "sağlığın korunması" üzerine olan dördüncü makalesinde yer alan gebelerin, lohusaların, sütannelerin ve çocukların sağlıklarının korunmasıyla ilgili bölümlerinin incelenmesi ve sunulması amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Bu çalışmada Ebū Bekr Muḥammed b. Zekeriyā er-Rāzī'nin *Kitābu'l-Manşūrī* adlı eserinin Arapça el yazması nüshalarından King Saud University kaynaklı ve Maktabatü'l-Muştafā al-Alakrūniyye'de yer

alan bir digital kopyası;¹⁹ British Library, Oriental Manuscripts, Or 5316 kaynaklı ve Qatar Digital Library’de bulunan bir başka digital kopyası²⁰ ve Library of Congress kaynaklı ve World Digital Library, Mansuri Collection, 4276 numaralı bir diğer digital kopyası²¹ ile 1497²² (Şekil 3 ve 4) ve 1544²³ yıllarında basılmış Latince nüshalarının digital kopyaları incelenmiştir. *Kitābu’l Manşūrī*’nin dördüncü makalesinin 26. bölümü “Gebe kadının tedbiri ve ceninin korunması hakkında”, 27. bölümü “Doğumun kolaylaştırılması ve lohusanın tedbiri hakkında”, 28. bölümü “Çocuğun tedbiri hakkında”, 29. bölümü “Sütannenin seçimi ve onun tedbiri hakkında” başlıklarını taşımaktadır. “Diğer yaşların tedbirinin özeti” başlıklı 30. bölümünde ise “Çocuklar, ergenler- gençler, orta yaşlılar ve yaşlılar” ilgili bilgiler bulunmakta olup, bu bölümde yer alan orta yaşlılar ve yaşlılar ile ilgili kısım inceleme dışında bırakılmıştır.

Şekil 3. Liber Rhazis ad Almansorem’in 1497 baskısında “De regimine infantie et pugnantis. Cap. XXVII” ve “De alleviatione partus, et regimine parturientis Cap. XXVIII” başlıklı konuların yer aldığı sayfa [21r].²²

Tractatus

¶ Et ista autē cū felle vacino mixta sūt pillule quarum vna post aliā in igne mittat: qui ignis sit in foculari: quod magna scutella de terra solumē in medio hñte cooptatur. Examini autē huic vltima supponat vt fumum recipiat. Hoc n. fumigū ferū expellit mortuū. Qd tūc fieri dicitur: cūz fetus mortuus fuerit: et nō mouet vel nō mouet fortiter. **¶** Et si post partū sanguis fluat multitudo vñ vires destruant: subueniendū est ei cū his que in capto de mēstruo rum retēione notabimur. Et roborari quos vs cum aq carnis: et vino bono: et atibu. **¶** Sanguis vō si non sequat partū vel parū fluat suffumigada est parturites fumigū supra scriptis: de qbus etiā in vltima mitti dicitur: et medicari vs cum medicinis quas in capto de mēstruoz puocatio ne dicitur sumus. Hoc autē non est dimittendū nec vilipēdendū nisi macra fuerit et debilis. Et p. n. generant malitiosas egritudines dicitur et male.

De regimine infantis.

Infantis

¶ aurea stati post partū pmede-
lunt. Qd etiā postea multoties
est faciendū. **¶** Est pterea obseruandum: ne lac
aures lgre diat cū lactat: vt pallatū cū melle
tangat: et nares cū aqua cala et oleo semp mun-
dificent: atqz mucillagies emulgant. Ipse quoqz pus sem-
per fricandus postea lūgēdus est. **¶** Et mēbra sūt ei sūt
in vñ aqua qz parū tendēda: et facia cūgēda. **¶** Sūt et re-
cificanda eius mēbra: caput. vs. et nares ac frons. Hoc n.
regimie si custodiat: multas euadet egritudines. **¶** Ad-
millas quoqz talē sugere: et vñ veterē dēdat: neqz multa ex-
eo egrediat: vñ totas: et vt nō accidat ei vñ folio et pigritia:
neqz somnū lōgus neqz de latere ad latē reuoluat: et nō plo-
ret neqz vomat. **¶** Et si istaz significationū aliqua appeat
diutius solito a māmilla:z suctione obstinere cogat: et tpe
dormitionis augeat. **¶** Postea vō in aqua cala balne-
tur: et māmilla:z suctione minus solito vñat: deinde vō ad
suā reducat: et studines: cui de medicis somniferis papē
est dandū: vt vñ dormiat. **¶** Cūa itidē eius equalit est
mouēda. Qd qdē fieri: vñ post māmilla:z suctionem.
¶ Cūali quoqz ei in pnis natiuitatis diebus: pāno sine
operēdi. Et est sumope canēdū: ne in loco sit multū lumē
noso et radioso: an eum tñ vitree margarite: et panni olue-
ros hñtes colores appēdi debēt. **¶** Cūtilis qz que voci-
bus pferunt et rēssa: et gētio delectationē faciētib⁹ an euz
est vñdū: nō asperis neqz rancis. **¶** Postqz vō loquēdi
bora appropinquērit: nutrit: ei liguā frequēter fricat. Su-
periorē tñ lingue partē cū salgēma et melle fricare vs. Et
hoc p̄cipue est faciendū cū loquela tardat. **¶** An ipm qz
frequēter est loquēdum et vba facilia: et leuila est docēdus.
¶ Cū aut natiuitatis dentū tpe appropinquauerit: gingi-
ue singulis dieb⁹ cū butyro et adipe galline sepe sunt frica-
de: ac ordeū sup eas trabendū. Surtur quoqz et spondiles
collis: frequēter cū oleo iungi debēt. **¶** Et si ei vñter solū
fuit: vñtri supponat ep̄s qd de cimino et rosis cū modū
co aceti et aqz madefactio fiat: lacti qz gūmi arabicus et bo-
lus armenus sunt ammiscēda et dāda ei. **¶** Vnter vō si
strigat suppositioziū de melle cocto: et baurach vel de mel-
le cocto et stercore murī: p̄fectū ano est supponēdū. **¶** Cū
aut ad tpe puerit in quo comedere icipiat: sūt de simu-
lar: lacte ac sucharo magdallones glādi bñlita: et infanti
manū tēda venf: vt cū eis ludat ac eos sugat: et gradati
disonat ad aliqd ex eis traniciēdū. **¶** Caro quoqz q est i
pectore teneri pulli vel pdicio: est ei tribuēda. **¶** Postqz
aut hoc bñi sōpe cepit: atqz ex eo comedere et appētere ice-
perit: suctio māmilla:z panlati minni icipiat. In nocte qz
eas sugere nō pmitat: et in gradatiz pducat ad hoc vt in
die non lactet. **¶** Est etiam valde obseruandum: ne in tpe
pore calido ablatētur.

De electione nutrice et regimine. C. A. XXXI.

Nutricem

¶ os esse in hñe colore p̄ntem
clay. Que cū sit alba: rubedi-
nes bēat ammixta: neqz sit p̄ni op̄in: nec ab-
eo multū remota: neqz lēhone bēat: neqz s̄fir-
mitati sit p̄parata. **¶** Admillas qz bēat ma-
gnas: et pect̄ amplū ac pinguedio corpis: mediocritatē re-
neat. **¶** Ip̄a pterea neqz salia cōdat: neqz acuta: neqz ace-
tosa: neqz s̄pica: neqz tabegull vñat: in qb⁹ est fortis cali-
ditas: neqz potio: neqz copte: alia qz atqz eracā: et sicque ap̄iū
oio dimittat. Tū n. p̄uenit nutrice: vt ei appropinquet oio.
¶ S̄mēda vō est cibary de tritico et risi factio: et carni-
bus mētib⁹ et bonis: et coctura bñi oditis. **¶** Cū coitu autē
et mēstruoz puocatio sibi caueat. **¶** Et si ei mīnat lac:
pultes de farina fabaz vel risi vel panis de simula floce:
lacte et sucharo facte ad sobēdū tribuant: qz papē semis-
feniculi sit amixti. **¶** Et si lac ei valde crosium fuerit: ci-
bus erit subleuādus. Ip̄a qz papē laborare cogēda est. Cū
istip s̄rup⁹ acetosus et vini subtile dari debēt. **¶** Dūali
aut subleuē si eius lac fuerit: cibaria fortia et crosia cū aug-
mento ei dāda sunt: somnūqz augmentāda. **¶** Et si in-
fantis vñter solutus fuerit: nutrice de bis que vñter ltra-
gant dandū erit. Cui neqz dulcicia: neqz vñctuosia: sunt tri-
buēda. **¶** Et si in corpore infantis botthoz apparet: nutrice
nutrici aqua ordēi det: que neqz dulcicia: neqz crosia cū aug-
mento: cū almezset nutrit et flobotomet. Infans qz si iā
quatuor p̄terit mēses ventosef. **¶** Lac autem qd meli⁹
indicat est cuius vna gutta sup vngue distillata: neqz mul-
tum subtilis et curres: neqz crosia p̄cipit: et ageat: bonū
hñs odoz et sapore et dulce. S̄alius aut lac: vel male olēe:
nullo modo nutrimēto infantis est conueniēs.

Summa de regimine aliarum etatum. C. A. XXXI.

Pueri cum

¶ flosia: vel forti vñtris solū
ne: neqz qz sunt medicandi.
Cū vñtos aut et vñtris ex aqz fructuū solone:
eis erit subueniēdū. **¶** Qui ex necessitate cu-
stodiēdi sunt: ne multū de p̄fectib⁹ mellis: vt
fructib⁹ comedere p̄mittant: ne multas incurat egritudi-
nes. **¶** Et lacte qz atqz caseo necnō cibis crosicabstinen-
di sunt: ne in eoz vñctis lapsi generet. Quib⁹ semia me-
loquū exoticata cū sucharo sunt tribuēda: vt vñt infra-
mūdificent ne lapidis ibi generatio fieri icipiat. **¶** Ip̄a
quoqz cibis multū replēt: nō est p̄mittēdū: neqz cibos si-
mere p̄mittant: donec p̄m⁹ cibis sit digestus: et ex stoma-
cho exierit. Qd ideo faciendū est: vt a scrofulis sint securi:
¶ Adolescentes aut et iunē: ab acutis infirmitatibus:
sunt custodiēdi: eos flobotomando: et ip̄oz ventres soluē-
do. Quibus fortiter rep̄mēdia statim ex quo acuturum
egritudinū i ip̄is apparuerit significatio: dāda erit ante
qz egritudines perficiant: et augmentēf. **¶** Senex vō sic
conseruandū sunt: vt ad eoz corpoz euacuationē cū me-
dicinis magis intēdat qz cūz flobotomia. Quoz corpore
ne ad malū deueniāt: sunt conseruanda ip̄oz minuēda:
laborem: ac coitum: vt suoz corpoz vires vñ p̄durent: et
non balneent spacio longo. **¶** Qui aut sunt in senio: la-
bore atqz coitu: necnon flobotomia: nisi magna imminen-
te necessitate sunt remouēdi. Qui cibis bonis suane babē-
tibus saporem: ac facile digestibilibus sunt atendi. **¶** Se-
pe quoqz balneis vri debent: ac multum dormire. Et
etiam odoriferis faciem et caput inficere: atqz suffumigā-
tionibus vri: et quiete p̄uenire: quoqz eperere: que mul-
tum delectari faciunt. **¶** Vinum pterea tēp̄rate nature
subtile atqz claz bibāt. Qd et qz mediocriter bēat amix-
tā: ac t̄p̄ate ab eis sumat. Bñ at si B regie tali nō custodiā-
tur: pole est vt ad decrepita tpe lōgo deueniāt atqz ad p̄i-
sum: et eoz corpore: neqz deiciant: neqz destruant.

Şekil 4. Liber Rhazis ad Almansorem' de "De regimine infantis Cap. XXIX," "De electione nutrice et eius regimine Cap. XXX" ve "Summa de regimine aliorum aetatum Cap. XXXI" başlıklı konuların bulunduğu sayfa sayfa [21v].²²

Yazarlarca metinlerin kendi aralarında karşılaştırılmasıyla hazırlanan Arapça (Ek-1) ve Latince (Ek-2) metinler dijital ortama aktarılmıştır. Daha sonra yazarlar tarafından Arapça ve Latince Türkçeye çevrilen bu metinler karşılaştırılarak, bir çeviri metin hazırlanmıştır. Bunun için Arapça metnin çevirisi temel alınmış, Latince metinde olan farklılıklar da "LM" kısaltmasıyla dipnotlarla gösterilmiştir. Arapça ve Latince metinde yer alan ve ilaç olarak kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensal maddeler ile bazı anatomik terimleri ve ölçü birimleriyle, bunların karşılıklarını içeren bir tablo²⁴⁻²⁹ hazırlanmış ve yazının ekinde sunulmuştur (Ek-3). Karşılaştırmalı Türkçe çeviri metin ise yazının bulgular kısmında verilmiştir.

Yazının bulgular kısmında verilen bu bilgiler Rāzī öncesi döneme ait ve ona kaynaklık etmiş olabilecek Antik dönemin belli başlı yazarları arasında bulunan hekimlerin eserlerinde yer alan bilgilerle karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Hippokrates'in *Aforizmalar*, Galenus'un *De Sanitate Tuenda*, Soranus'un *Gynaecia*, Oribasius'un *Collectiones Medicae* ve onun özeti olan *Synopsis*'i ile Aeginali Paulus'un *Epitome* adlı eserleri üzerinde çalışılmıştır.

Bulgular

Bölüm XXVI. Gebe kadının tedbiri ve ceninin korunması hakkında

Gebe, kebere, acı bakla, ham zeytin ve bunun gibi içinde acılık ve keskinlik olan bütün gıdalardan ve nohut, fasulye, sedef otu ve özellikle susamⁱ gibi bütün adet ve idrar söktürücülerden kaçınmalıdır. Sıçramadan ya da düşmeden ya da darbeden ya da sarsıntıdan ve özellikle gebeliğin başında ve sonunda cinsel ilişkiden korunmalıdır, çünkü bu çoğu kez düşük sebebidir. Çok iyi harmanlanmış,ⁱⁱ bulantıyı yatıştıran, oğlak ve tavukⁱⁱⁱ etleri gibi^{iv} güçlendirici gıdalarla beslenir. Mizacı ılımlı fesleğen şarabı^v az miktarda içirilir. Tutucu olan ekşi meyvelerin şıraları aç karnına içirilir ve onlarla birlikte hazımsızlık ve bulantıyı yatıştıran sarısabır pastillerinden biraz verilir. Orta derecede egzersiz yapsın ve hareket etsin. Hamamda^{vi} uzun süre durmaktan sakınsın. Uykuyu ve eğlenceyi^{vii} artırsın.^{viii} Gıdayı azaltsın ve günde birçok kez yesin. Bir kerede tıka basa doldurulmasın. İştah azalması aşırı olduğunda, iştah ortaya çıkaran hardal, soğan ve bunun gibi acı şeylerden az miktarda verilir.^{ix} Günlük ve mastika çiğnesin. Ayva, nar, elma ve turunçtan yesin. Kötü gıdalardan ve çok karıştırmaktan sakınsın.^x Çünkü bu tedbirle gebelikte hastalıktan kurtulmak mümkündür. Eğer hasta olursa, o zaman ceninin korunmasını istediğim için, şiddetle sakınarak ve dikkatli olarak kan almayla ya da ishalle tedavi edilsin.^{xi}

Bölüm XXVII. Doğumun kolaylaştırılması ve lohusanın tedbiri hakkında

Doğum yaklaştığında ve zamanı geldiğinde gebeyi hamama sokmak ya da her gün bir saat küvete oturtmak gerekir. Karnı ve sırtı yağla yağlanır ve kurtuluş gelene kadar isfidbâclar ve badem yağı ve şekerle yapılmış tatlılar gibi yumuşak, lezzetli gıdalardan yedirilir. Sırt şebboy yağı ya da zambak yağı ile yağlansın ve kasığa, apış arasına ve böğürlere yağ sürülsün. Yün içinde ılık yağ taşıtılır.^{xii} Nezaketle yürütülür, gidip getirilir, oturtulur ve ayakları uzattırılır, sonra hızla bu durumda bir defa ayakları üzerine kaldırılır.^{xiii} Kurtuluş şiddetlendiğinde nefes tutturulur, doğurtulur,^{xiv} ebe gebenin sırtını iter ve böğürlerinden karnın göbek ile kasıklar arasına aşağı doğru bastırır. Eğer durum uzarsa, içine ördek, besili tavuk yağları konmuş ve piliçlerle yapılmış yağlı isfidbâce, çorba yudumlasın ve fesleğen şarabından biraz içsin. Eğer doğum zorlaşırsa ve onda korku olursa,^{xv} ona, üzerine badem yağından biraz damlatılmış lezzetli pişmiş meyve suyunu ve çemen otu suyunu kusmasın diye iki ya da üç defada içir. Bundan sonra sedef otu usaresi içir ve mür pastillerinden içir ve durum şiddetlenirse şeytanterisi, cavşır ve kasnı otu sakızından iki dirhem ağırlığında eşit olarak ver. Eğer bu cidden iğrenç kokudan zayıf düşmüşse, o zaman galyadan bir miskâl reyhani şarabın içerisine koy ve ona içir. Et suyuyla ve güzel şarapla onu kuvvetlendir. Eğer plasenta kalmışsa, kündüsü burnuna koyarak aksırt ve onun burnunu sıkı tut, böylece şüphesiz düşer. Düşmezse, koyduğumuz ve mürsafi, bâzerd, cavşır ve kükürtle tütsü yapılan ilaçları yinele. Sığır ödüyle yağrulduktan sonra fındıklar yapılı ve ondan birer birer, ters yüz edilmiş ve delik açılmış bir leğenin altına yerleştirilmiş olan tütsü kabındaki ateş üzerine konur ve vulva bu deliğin üzerine yerleştirilir. Bu buharlar ölü cenini dışarı çıkarır, bu nedenle cenin ölüyse kullanılsın. Sarsılmasın ve hareketi kuvvetli olmasın. Eğer bundan sonra, kadın yıkılana kadar çok kan görürse,^{xvi} o zaman âdeti tutmak üzerine zikrettiğimiz [ilaçlar]la tedavi edilsin ve et suyu,

şarap ve güzel kokularla güçlendirilsin. Eğer kanama devam etmezse ya da az görülürse, bu buharlar yapılsın, bunlardan taşısın^{xvii} ve adet sökülmesi bölümünde bahsedilmiş ilaçla tedavi edilsin. Bu, zayıf ve güçsüz olmadıkça terk edilmesin ve hor görülmesin, çünkü belki kötü ve zayıf hastalıklar ortaya çıkar.

Bölüm XXVIII. Çocuğun tedbiri hakkında

Doğduğunda çocuğun kulağını sık sık sallamak gerekir,^{xviii} sonra emzirme sırasında sütün onlara girmesinden sakınılır. Çocuğun damağına bal konsun. Burnu sık sık sıcak su ve yağla temizlensin ve sümkürülsün. Sık sık ovmayla, yağlamayla, azanın yanlara uzatılmasıyla, kundakla ve kafanın azasının, burnun ve alnın düzeltilmesi ile bakımı yapılsın, çünkü bu tedbire uyulursa, çok sayıdaki afetlerden korunur. Karnını germeyecek ve ondan çok yel çıkarmayacak ve durgunluk, tembellik, uzun uyku, debelenme, ağlama ve kusma vermeyecek miktarda^{xix} emzirilsin. Eğer bu rahatsızlıklar ortaya çıkarsa, haliyle ölür,^{xx} bu yüzden adet olduğundan daha uzun emzirilmesin ve uykusu artırılsın. Sonra sıcak suda ısıtılır^{xxi} ve adet olandan daha az miktarda emzirilir ve sonra adet olana geri döndürülür. Uykusunu uzatmak için sakinleştirici ilaçlardan az miktarda verilir. Yatağında itidalle hareket ettirilir,^{xxii} emzirmenin akabinde daha yavaş ve daha yumuşak olur. Gözünün üzerine doğumun ilk gününde bir bez konsun ve mekânda parıltı ve ışık olmasın. Önüne boncuk ya da renkli bezler asılsın ve ona ninni söylensin.^{xxiii} Konuşma zamanı yaklaştığında, mürebbiye onun dilini ovmayı ve onunla oynamayı çoğaltsın. Özellikle konuşma gecikirse, dilinin dibi^{xxiv} balla ve enderani tuzla ovulur. Önünde konuşulur. Kolay ve hafif sözcükler öğretilir. Dişlerin çıkma zamanı geldiğinde, onun dişeti her gün köpükle ya da tavuk iç yağı ile ovulur ve üzerine baştanbaş^{xxv} sürülür. Boynu^{xxvi} yağla çok yağlanır ya da eğer ishal olursa, sirke ve suyla nemlendirilmiş kimyon ve gül al ve onunla karnına yakı yap ve sütün içine zambak ve çamur koy ve içir. Eğer kabız olursa, pişmiş bal ve boraks ya da fare pisliğinden biraz yükle. Sütten kesme zamanı geldiğinde^{xxvii} şeker, süt ve irmik unundan belâit^{xxviii} yapılsın. Onunla oynasın ve onu emsin diye ellerinin arasına bırakılsın. O yavaş yavaş artırılsın ve ona yumuşak piliç ya da turaç^{xxx} göğsünden et konsun. Eğer bunu lezzetli bulursa, bundan etkilenirse ve bundan talep ederse, emzirmeyi yavaş yavaş azalt. Sonra geceleri emmeye kesinlikle bırakılmaz. Sonra gündüzleri de emzirmemeye alıştırılır ve sıcak zamanda sütten kesilmez.

Bölüm XXIX. Sütannenin seçimi ve tedbiri hakkında

Sütanne genç, kırmızıyla karışık beyaz, parlak renkli olsun. Doğum zamanı ne yakın olsun, ne de uzak ve ne hasta olsun, ne de hasta bakıcı. Memeleri büyük, göğsü geniş, bedeninin şişmanlığında mutedil olsun. Tuzludan, keskin acıdan, ekşiden, tutucudan, ısıtmada kuvvetli baharatlardan, pırasa, soğan, su teresi ve özellikle kerevizden sakınılsın. Sütannenin bunları kesinlikle yememesi gerekir. Gıdalardan iyi kavunla birlikte, katışıksız etler, pirinç ve buğdaya yönelsin.^{xxxi} Adet görmekten ve cinsel ilişkiden sakınmalıdır. Eğer sütü azalır, içine biraz rezene tohumu atılmış, şeker, süt ve kuru irmik ekmeği ve bakla unundan bir araya getirilmiş çorba verilir. Eğer sütü çok yoğun olursa, gıdası yumuşatılır ve daha az yorulur ve ballı sirke ve ince şarap içirilir. Eğer çok ince olursa, kuvvetli ve fena kokulu^{xxxii} gıdalar ve uyku arttırılır. Eğer çocuk ishal olursa, o zaman sütanneye karnı tutucu şeylerden yedirilsin, tatlı ve yağdan uzaklaştırılsın. Eğer çocuğun bedeni kesilirse arpa suyu içirilir, sıcak şeylerden ve tatlıdan perhiz ettirilir ve müzevverelerle beslenir. Kan alınır. Eğer çocuk dört aya ulaşmışsa hacamat yapılır. Sütün uygunu, ondan bir damla tırnak üzerine sağıldığında ne akacak şekilde çok ince, ne de donmuş gibi çok yoğun ya da kokusu güzel, tatlı ve lezzetli olandır. Ama süt tuzluysa, bozulmuş ve kötü kokuluysa, onu çocuğa kesinlikle içirmemek gerekir.

Bölüm XXX. Diğer yaşların tedbirinin özeti

Büyük çocuklara gelince kan almayla ya da kuvvetli ishale tedavi edilmezler. Aksine onlarda hacamat kullanılır ya da meyve suları ile ishal yapılır. Çok miktarda meyve ve tatlıya hastalıklarını artırmamasın diye ve yoğun gıdalara, peynire ve sütlere mesanelerinde taş ortaya çıkmasını diye izin verilmemelidir. İdrar aletlerini temizlemek için ve taş oluşması başlamasın diye bazı zamanlarda şeker ve soyulmuş kavun tohumları verilir. Sıracadan emin olmak için gıdayla tıka basa dolmaktan ya da peş peşe yemek üzerine yemekten uzak tutulur. **Ergenlere ve gençlere gelince** akut hastalıklara dikkat edilsin ve ortaya çıktığı zaman, rahatsızlıklar tamamlanmadan ve büyümeden önce, onlarda kan alma, ishal ve kuvvetli söndürücüler kullanılsın.

Tartışma

Çocuk hastalıkları konusunun Rāzī tarafından *Kitābu'l-Manşūrī*'nin dışında ayrı bir çalışmada ele alınmış olmasından yola çıkılarak, yazının bu bölümünde Rāzī'nin gebelerin, lohuların, sütannelerin ve çocukların sağlıklarının korunmasıyla ilgili olarak yazdıklarının, Antik dönem yazarlarının eserlerinin benzer bölümlerinde yer alan bilgilerle birlikte değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

Literatür gözden geçirildiğinde gebelik, çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda bilgiler içeren ilk örneklerden birisinin Hippokrates'in *Aforizmalar* adlı eseri olduğu görülmektedir. Eserin 3. bölümünde yer alan 24-29. aforizmalar çocukların hastalıkları ile ilgili iken, 5. bölümünde 28. aforizmadan başlayarak, 62. aforizma da dâhil olmak üzere 35 aforizmanın çoğunlukla gebelik olmak üzere kadın sağlığı ve hastalıkları ile ilgili olduğu görülmektedir.^{32,33} Bu aforizmalardan bazılarının Rāzī'nin yazdıkları ile benzerlik gösterdiği fark edilmektedir. Örneğin, 5. bölümün 31. aforizması "Gebe bir kadından kan almak, bilhassa fetüs iyi gelişmemişse düşük yapar," 49. aforizması "Plasentayı çıkartmak için aksırtıcı bir ilaç veriniz, ağızla burun deliklerini kapayınız" ve 60. aforizması ise "Gebe kadının bol adet görmesi halinde fetüsün sağ kalmasına imkân yoktur" şeklindedir.³²

Freind tarafından *Kitābu'l-Manşūrī*'nin "sağlığın korunması" üzerine olan dördüncü makalesinin kaynakları arasında sayılan¹⁶ Galenus'un *De Sanitate Tuenda* adlı eseri altı kitaptan oluşmaktadır.³⁴ Sağlığın korunması konusunun ele alındığı birinci kitapta, Galenus'un yazdıklarını aktaran Thomas Linacre'in bölümlendirmesine göre sağlığın ne olduğu ve genel tanımı, canlı bedeninin sürekli değişmesi, bedenlerin besine gereksinim duyması, besinlerden artık oluşumu için gereken şeyler, artıkların kesin olarak ve doğru bir biçimde bedenden atılamaması durumunda zorunlu olarak canlının hasta olacağı, sağlığın bölünmez bir mesele olmadığı, ancak bir genişliğe sahip olduğu, en iyi beden yapısı ve en iyi biçimde olan bir bedenin nasıl yönetilmesi gerektiği konularıyla birlikte çocukların doğumlarından adolesan dönemine kadar hangi yollarla yönetilmesi gerektiği konusu üzerinde de durulduğu görülmektedir.³⁴

Galenus *De Sanitate Tuenda*'da "yenidoğanın hijyeni üzerine" olan bölümde öncelikle yenidoğanın bütün bedeninin ılımlı bir şekilde pudralanması ve kundaklanması gerektiğini, böylece onun derisinin içindeki parçalardan daha kalın ve daha sert olacağını söylemektedir. Doğayla uyum içerisinde olan bebekler için toz haline getirilmiş basit bir tuz-pudra yeterlidir. Bebeklerin kundaklandıktan sonra, beslenmeleri için süt almaları, saf su ile banyo yapmaları gerektiği ve diğer yaşlardan daha nemli bir yapıya sahip oldukları için tamamen nemli bir diyet gereksinim duydukları üzerinde durmuştur. Doğa, annenin sütünü çocuklar için nemli bir besin olarak planlamıştır ve bütün çocuklar için aynı derecede en iyisi anne sütüdür. Yenidoğanların ağızlarına sütannenin memesinin başı

yerleştirildiğinde, sütü istekle emer ve yutarlar. Eğer sıkıntılı olur ya da ağlarsa, mutsuzluklarını gidermenin en iyi yolu sütannenin meme başını onların ağzına koymaktır. Sütannelerin çocukların sıkıntısını gidermek için bulduğu ve tecrübeyle öğretilmiş olan üç çareden birisi yukarıda bahsedilen olup, diğer ikisi ise orta derecede sallamak ve sesi hafifletmektir. Bu yalnız onları sakinleştirmekle kalmaz, hatta onları uyutur bile. Doğa onların müzik ve egzersize doğal olarak yatkın olduğunu gösterir.³⁵

Galenus *De Sanitate Tuenda* da “emzirmenin hijyeni” başlıklı kısımda emziren bütün kadınların cinsel ilişkiden tamamen sakınması gerektiğini bildirmektedir. Bunun nedeni cinsel ilişkiyle menstruasyonun tetiklenmesi ve sütün artık daha fazla tatlı kalmamasıdır. Bunun ötesinde bazı kadınlar gebe kalabilir ve emen bir çocuk için bundan daha kötüsü yoktur. Galenus bu durumda sütünün lezzeti, görünümü ve kokusunun daha iyi olabileceği göz önünde bulundurularak başka bir sütannenin bulunması gerektiğini kuvvetle tavsiye etmektedir. En iyi süt, tadıldığında ve koklandığında tatlı olan, beyaz görünen, yoğunluk ve incelikte orta olandır. Kötü süt ya yoğun ve peynirsidir ya da sulu, ince ve kurşuni renklidir; kıvam ve renkte değişkenlik gösterir, tadıldığında ekşidir, turşu suyu izlenimi verir ya da bazı başka yabancı nitelik gösterir ve kokusu tatlı değildir. Bunlar bir annede gebelik ya da herhangi bir hastalık olup olmadığı konusunda karar verilecek olan iyi ve kötü sütün göstergeleri olup, bu durumda en iyisi, başka bir sütanneye değişim için karar vermek ve seçim yapmaktır.³⁶

Efes'te doğan ve Traianus ile Hadrianus dönemlerinde (98-138) Roma'da yıldızı parlayan,⁸ Methodist tıp okulunun izleyicisi ve temsilcisi, aynı zamanda jinekoloji, obstetrik ve pediatri alanında antik dönemin en önemli figürü olan Soranus'un,^{8,37} kadın hastalıkları ve doğum hakkındaki eseri *Gynaecia* yaklaşık bin dört yüz yıl alanını etkilemiş,³⁸ Latinceye, Arapçaya, Almancaya, Fransızcaya ve İngilizceye çevrilerek yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüştür.³⁹ Dunn³⁹ Bergamalı Oribasius, Amidalı Aëtius, Aeginalı Paulus ve Moschion gibi antik yazarların Soranus'un yazılarını yağmaladığı yönünde görüş bildirmekte, Garrison³⁷ eserin pediatrik bölümünün bu konuda antikçağa yapılmış en önemli katkı olduğundan bahisle, süt çocuğunun hijyeni ve beslenmesi konusunda akılcı önerilerle birlikte, yine süt çocuğunun hastalıkları konusunda ayrı bölümler içerdiği konusunda bir değerlendirme yapmaktadır.

Rāzī'nin ele aldığı ve yukarıda sunulan konularda oldukça ayrıntılı bilgiler içeren *Gynaecia*'nın birinci kitabında yer alan “Gebe kadına nasıl bakım verilmelidir?” başlıklı on dördüncü bölümde Soranus gebe kadının bakımının üç aşama olduğunu, ilk aşamada yerleşmiş tohumun korunmasının, ikinci aşama süresince pikanın tedavisi gibi, sonradan ortaya çıkan semptomların yatıştırılmasının ve doğuma yakın olan üçüncü aşamada ise embriyonun mükemmelliği ve doğuma karşı dayanıklılığının artmasının amaçlandığını bildirmektedir. Gebelik olduktan sonra, gebenin fiziksel ve ruhsal her aşırıktan ve değişiklikten sakınması gerektiği belirtilmektedir. Erken dönemde gebeliğin sonlanmasının nedenleri arasında korku, üzüntü, ani sevinç, şiddetli üzüntü; kuvvetli egzersiz, nefesin kuvvetle tutulması, öksürme, aksırma, darbe ve düşme, ağırlık kaldırma; ilaç uygulanması, keskin maddelerin ve aksırtıcıların verilmesi; hazımsızlık, sarhoşluk, kusma ve ishal, burundan, hemoroidden ve herhangi bir yerden kanama; bazı ısıtıcı etmenlerin neden olduğu gevşeklik, yine ateş, sertlik, kramp vb. sayılmaktadır. Gebenin yağsız balık, çok yağlı olmayan et ve keskin olmayan sebzeler gibi nötral yiyecekleri yerken; soğan, sarımsak, pırasa, salamura et ve balık ve çok sulu yiyecekler gibi keskin olan her şeyden uzak durması gerektiği belirtilmektedir. Genelde bütün vücutta, özelde ise rahmin istirahat ihtiyacı olan kısımlarında harekete neden olduğu için cinsel ilişkiden sakınılması gerektiği bilgisi verilmekte; yine gebenin banyosunun oldukça ılık olması, vücudun zayıf düşmemesi ve gevşememesi için banyonun uzamaması ve aşırı terlemeye neden olmaması gerektiği

açıklanmaktadır. Bu bölümde genel olarak Soranus'un açıklamalarının nedensellik içerisinde olduğu, gebenin neyi neden yapması ya da yapmaması gerektiğinin vurgulandığı görülmektedir. Soranus'un bu konudaki açıklamaları buraya yazılanlarla sınırlı olmayıp, "Pika (kissa) üzerine" ve "Pikadan doğuma kadar bakım nasıldır?" başlıklı bölümlerde gebenin adı geçen dönemlerdeki bakımı ile ilgili oldukça uzun ve ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir.⁴⁰

Gynaecia'nın ikinci kitabının "Hangi belirtiler yakın olan normal doğumun önünde olur?" "Bir kişi doğum için ne hazırlamalıdır?" ve "<Bir kişi doğumda ne yapmalıdır?>" başlıklı birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde doğumda yapılacaklar tarif edilmekte; yine ikinci kitabın "Memelerin şişmesi üzerine" başlıklı beşinci bölümünde de sütün akın etmesi nedeniyle memenin şişeceği, başlangıçta ağırlaşacağı, sonra acıyacağı ve gerginleşerek iltihaplanacağı bildirilmekte, bunun için yapılacaklar anlatıldıktan sonra, annenin bebeğini kendisinin emzirmeyeceği ya da emzireceği durumlarda yapılacaklar hakkında bilgi verilmektedir.⁴⁰

Gynaecia'nın dördüncü kitabının "Plasentanın retansiyonu" başlıklı dördüncü bölümünde plasenta ve eklerinin geride kalmasının rahmi etkileyerek sorun yaratacağını bildiren Soranus, plasenta ve eklerinin çıkarılabilmesi için kendisinden önceki hekimlerin kullandıkları yöntemler hakkında bilgi vermekte, örneğin Hippokrates'in nefesin basıncı ile plasentanın atılabilmesi için aksırtıcılar kullandığını ve burun deliklerini kapattığını, Euryphon'un geyik otu ile salyadan yapılmış diüretik posyonlar kullandığını, bazılarının hastayı bağlandıkları bir merdiven aracılığı ile sarstıklarını, Euneor, Sostratus, Prusyalı Apollonius'un ise çıkmış olan parçayı kavrayarak, plasentayı dışarı çekmek gerektiğini söylediklerini bildirmektedir. Bazılarının zift, insan saçı, geyik boynuzu, şeytanteri, siyah kimyon ve acı pelinle tütsü yaptıklarını, Straton'un ise Hint sümbülü, Çin tarçını gibi aromatik bitkileri bir gümüş ya da kalayla kaplanmış bakır bir kaba koyduğunu, sonra kapağı kavrayarak, bir borunun bir ucunu onun etrafına koyduğunu, diğer ucunu vaginanın içine yerleştirdiğini ve kabı küçük bir ateşin üzerinde ısıtarak o bölgeyi tütsülediğini söylemektedir. Plasentanın bebeğin kendi doğal hareketleri ile ileri doğru çekilebilmesi için, Mantias'ın yenidoğanı doğuran kadının uylukları üzerine koyduğunu haber vermektedir. Bu bilgileri verdikten sonra, bu söylenenlerin hepsinin kötü olduğunu nedenleriyle anlatan Soranus, döleşinin göbek kordonu ile bağlantısının korunduğu durumda, yenidoğanın bir yardımcının ellerine verilmesinden sonra, kordonun kılavuzluğunda, birisinin elini sokarak, doğuran kadın ıkınırken, koparmadan ve yırtmadan lateral hareketlerle nazik bir şekilde döleşini ayırması gerektiğini bildirmekte ve herhangi bir parçanın çıkmadığı ve orifisin açık olduğu durumlar ile orifisin kapalı olduğu durumlar gibi farklı koşullarda yapılabilecek işlemlerle ilgili açıklamalarına devam etmektedir.⁴⁰

Bebeğin bakımı ile ilgili olarak da *Gynaecia*'da çok ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. *Gynaecia*'nın ikinci kitabının "<Nasıl temizlenir?>" başlıklı sekizinci bölümünde Soranus, doğumdan sonra yenidoğanın gözlerine ve ağızına dikkate edilerek, vücuduna az miktarda tuz serpilebileceğini, vücut temizlendikten sonra, ılık su ile vücudu kaplayan bütün emülsiyonun temizlenmesi gerektiğini bildirmekte; parmaklarla burnun sıkılarak içindeki mukusun dışarı çıkarılmasını, ağızın ve kulakların temizlenmesini, göze zeytinyağı damlatılmasını önermekte ve kundaklama konusunda geniş bilgi vermektedir. Yeni doğan bebeğe orta derecede kaynatılmış bal verilmesini, bunun için de bebeğin ağızının parmakla nazikçe yağlandıktan sonra, ılık bal likörünün damlatılması gerektiğini söylemektedir. Eğer süt verecek kişi henüz hazır değilse, üç gün yalnızca bal kullanılmasını, ya da balla birlikte keçi sütü verilmesini önermektedir. Eğer koşullar sütanne seçimine izin verecek olursa, en iyisinin seçilmesi gerektiğini,

kendi annesinin seçilmesinin şart olmadığını bildirmekte, eğer her şey eşit olursa, o durumda en iyisinin çocuğun annesinin sütü ile beslenmesi olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰

Soranus'un *Gynaecia* adlı eserinin ikinci kitabının "Bir sütannenin seçimi üzerine" başlıklı on ikinci bölümünde yazdığına göre sütanne 20 yaşından genç ve 40 yaşından yaşlı olmamalı; iki ya da üç kez doğum yapmış, sağlıklı, geniş yapılı, iyi renkli olmalıdır. Memeleri orta büyüklükte, gevşek, yumuşak ve kırışksız; meme başları ise ne büyük, ne de küçük olmalıdır. Sütanne kendini kontrol etmeli, cinsel ilişkiden, içmekten, çapkınlıktan, bunun gibi zevklerden ve nefesine hâkim olamamaktan uzak olmalıdır. Soranus'un verdiği bilgiler bunlarla kısıtlı olmayıp, bu konuda oldukça ayrıntılı açıklamalar yapmıştır.⁴⁰

Soranus *Gynaecia* adlı eserinin ikinci kitabının "Sütün test edilmesi üzerine" başlıklı on üçüncü bölümünde sütün muayenesiyle ilgili olarak mutedil sütün, tırnak, defneyaprağı, ya da benzer yumuşaklıkta bir şey üzerine bir damla damlatıldığında yavaşça yayılacağını, sallandığı zaman aynı şekli sürdüreceğini bildirmekte; eğer hemen akarsa sütün sulu, ya da bal gibi bir arada olur ve hareketsiz kalırsa yoğun olduğu açıklamasını vermektedir. Diğer konularda olduğu gibi bu konudaki açıklamalar da ayrıntılıdır.⁴⁰

Sütün gelmediği, bozulduğu, sulu ya da yoğun olduğunda yapılacaklar da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Soranus *Gynaecia*'nın ikinci kitabının "Eğer süt kesilirse ya da bozulursa ya da yoğunlaşırsa ya da sulanırsa bir kişi ne yapmalıdır" başlıklı on beşinci bölümünde bu durumda yapılacak en iyi şeyin sütannenin değiştirilmesi olduğunu, ama koşullar uygun değilse o zaman yenidoğanın hastalanmaması için bir diyet reçete edilmesinin gerekli olduğunu bildirmektedir. Eğer süt yoğunsa, sütanne banyo yapmalı, yulaf lapası kıvamında çok besleyici olmayan yiyecekler yemeli ve su içmelidir. Eğer süt çok incelmışse, sıvılaştırma eğilimi olduğu için banyo göz ardı edilmeli ve kılıksız buğdaydan hazırlanmış lapa, yumurta, çam kozalağı, domuz paçası, burnu, kulağı, bazen kızartılmış, bazen kaynatılmış oğlak eti gibi gıdalar yenmelidir.⁴⁰

Bergamalı Oribasius erken dönem Bizans hekimlerinden biri olup, İskenderiye Tıp Okulu'nda öğrenim görmüş ve İmparator Iulianus Apostata (s. 361-363)'nin özel hekimliğini yapmıştır. Adı geçen imparatorun emriyle, döneminin tıp bilgisini içeren *Iatrikai Synagogai (Collectiones Medicae)* isimli ansiklopedik bir eser derlemiştir.^{8,41} Bunun yanında, aynı eserin bir özeti (*Synopsis*) ile pratik tedaviler içeren bir tıp kitabı (*Euporista / Remedia parabilia*) yazmıştır. Oribasius alıntılarını büyük bir dikkatle, sıklıkla kelimesi kelimesine yaptığı için, üçte biri günümüze ulaşan 70 kitaplık bu eserin tarihsel değeri oldukça yüküktür.⁸

Oribasius'un da konumuzla ilgili açıklamaları oldukça geniş olup, verdiği bilgiler arasında Rāzī'nin söyledikleri ile uyumlu bilgiler görülmektedir. Oribasius *Synopsis*'in beşinci kitabının "Gebe kadında olan arazlar ve salık vermemiz gereken diyet" başlıklı birinci bölümünde, gebe kadında sıklıkla kusma, salya artışı, göğüste yanma, yiyecekte tikslenme gibi şikâyetler ortaya çıkabileceğini bildirmekte, bu durumlar için çeşitli tedavi önerileri sunmakta, örneğin göğüs yanmasını yatıştırmak için yemeklerden sonra az miktarda sıcak su içmeyi, yavaş yürümeyi ve üst kadranı yünle örtmeyi önermekte; yine yiyecekte tiksilmesi olan gebe kadın için keskin maddelerin, özellikle hardalın yararlı olduğunu bildirmektedir.⁴² Oribasius doğumdan hemen sonra yenidoğana yüksek kaliteli açık balın verilmesini, ondan sonra dört gün süreyle ılık bal ve su solüsyonunun yavaşça verilmesini önermiştir. Mideye ağır olduğu için tereyağı verilmemelidir. Bu dört günlük sürede de yenidoğanlar için uygun olmadığından yoğun kolostromu uzaklaştırmak için sütannenin memeleri sağılmalıdır.⁴¹

Oribasius'a göre (*Synopsis* [Beşinci kitap, "2. Sütanne"] ve *Collectiones Medicae* [Belirsiz kitaplar, "13. Bir sütannenin seçimi"]) sütannenin hafif bir hastalığı bile olmamalı ve ne çok genç ne de çok yaşlı olmalı, 25 yaşından genç ve 35 yaşından daha yaşlı olmamalıdır.^{42,43} *Collectiones Medicae*'in yukarıdaki bölümünde yazan bilgilere göre sütanne eğer yaşlı olursa, sütü çok olmayacaktır. Eğer çok genç olursa, yeterli sütü olsa bile sindirimi zor olacaktır. En iyi durum sütannenin anne ile aynı yaşta olmasıdır. Sütannenin göğsü geniş, bedeni büyük, sternumu iyi gelişmiş, rengi iyi; memeleri orta boyda ve kırışksız, meme başları ne büyük, ne de küçük, kanalları ne çok dar, ne de çok geniş ve kıvrımlı olmalıdır. Büyük memeler gereğinden daha fazla süt ürettiği ve orada kaldığında bozulduğu için çocuğa zarar verirken, ağırlığı nedeniyle de sütanne için uygun değildir. Küçük memeler ise az süt verir. Oribasius yine bu bölümde meme başları ile süt kanallarının durumu hakkında açıklamalar da vermektedir.⁴³

Oribasius'un *Synopsis*'in "Beşinci kitabı"nın "Sütanne" başlıklı ikinci bölümünde ve *Collectiones Medicae*'in "Belirsiz kitaplar" adlı kısmının "Bir sütannenin seçimi" başlıklı 13. bölümünde bildirdiğine göre, sütanne kaynatılmış arpa ve buğdaydan yapılmış ekme ve içecekler, kayaların altında olan balıklar ve yumuşak piliçler tüketmelidir. Sütanne genel olarak tuzlu, keskin, acı, ekşi, ısıtıcı, baharatlı yiyeceklerden uzak durmalı; yine süt için zararlı olduğundan dolayı cinsel ilişkiden kaçınmalıdır. Çocuğu taşıyacağı için sütannenin kolları ve omuzları ile egzersiz yapması yararlı olacaktır.⁴¹⁻⁴³

Oribasius'un yazdıkları arasında sütün kötü olan niteliğinin düzeltilmesi konusunda ise *Synopsis*'in "Beşinci kitabı"nın "Sütün kötü nitelikleri nasıl düzeltilmelidir" başlıklı dördüncü bölümünde ve *Collectiones Medicae*'in "Belirsiz kitaplar" adlı kısmının "Bir sütannenin seçimi" başlıklı 13. bölümünde şunlar göze çarpmaktadır. Örneğin, eğer süt çok yoğunsa, kusturarak balgam uzaklaştırılmalı, bunun için de sirkeli bal şerbeti kullanılmalıdır. Yemekten önce yapılacak egzersiz sütü inceltir.^{42,43} Oribasius bundan sonra keklik otu, çördük otu, kekik ve turna balığından bazılarının yiyecek olarak, bazılarının da kaynamış suda içecek olarak kullanılmasını önermektedir. En iyi şaraplar beyaz, güzel kokulu ve hafif olanlardır.⁴² Eğer süt acılaşırsa ve incelse egzersiz azaltılır, sütanneye haşlanmış keçi, koyun ya da domuz etinden yapılmış lezzetli yemekler verilir ve tatlı şarap içirilir.^{42,43} Eğer süt azalmışsa, sütanne tatlı şarap ve üzüm suyu içmeli, terlemesin ve vücut sıvıları azalmasın diye orta derecede egzersiz ve banyo yapmalıdır.⁴¹ Memelere ve meme başlarına masaj yapılması ve kupa çekilmesi de öneriler arasındadır.⁴¹⁻⁴³ Yine eğer süt yoğun, ekşi ya da kötü kokuluysa, meme bir kez sağıldıktan sonra, çocuğa verilmeli, sütün kokusu güzel kokulu şarap, iyi terbiye edilmiş yiyecekler ve ballı şarap ile düzeltilmelidir.^{42,43}

Oribasius'un *Synopsis*'in "Beşinci kitabı"nın "Sütannenin sütü" başlıklı üçüncü bölümüne ve *Collectiones Medicae*'in "Belirsiz kitaplar" adlı kısmının "Sütannenin sütü ve en iyi sütü tanımanın yolu- Kyzikoslu Minesithea'dan alınmıştır" başlıklı 15. bölümüne göre en iyi süt yoğunluk, miktar, koku, renk, lezzet ve köpük oranında ortalama olandır. Sütün test edilmesi için birkaç yöntem öneren Oribasius'un yöntemlerinden birisi, Soranus'ta gördüğümüz ve Râzî'nin de önerdiği, başparmağın tırnağı üzerine sütün damlatılarak incelenmesidir.⁴¹⁻⁴³

Amidalı Aëtius Doğu Roma İmparatoru Iusitinius I (s. 527-565) döneminde parlamıştır. Bizans sarayında hekimlik yapan Aëtius, başlıca Galenus ve Archigenes'i temel alan *Biblia Iatrika* isimli 16 kitaplık tıbbi bir ansiklopedinin yazarıdır.⁸ *Tetrabiblon* olarak da bilinen eser dört kısım olarak ele alınmış olup, her kısım dört kitap içermektedir.³⁴ On altıncı ve son kitapta kadın hastalıkları ve doğum konuları ile bir de *vade mecum* bulunmaktadır. Burada memelerin, uterusun, genital organların çeşitli

hastalıkları ile ilgili pek çok tedavinin yanı sıra, gebelik, gebelikten korunma ve kısırılık hakkında da bilgiler verilmekte, doğumla ilgili olarak embriyolcia ve embriyotomi tekniği, meme kanseri, mesane taşı, inguinal herni, kondiloma, dış genital organların tümörleri, prolapsus, apse, atrezi gibi uterus hastalıkları konusunda cerrahi yaklaşımları tanımlamaktadır.⁴⁴

Aëtius, *Tetrabiblon*'da dördüncü kitabın ikinci bölümünden itibaren çocuklarla ilgili konuları ele almıştır. Dördüncü kitabın ikinci bölümü "Yeni doğmuş bir bebeğin sağlıklı olduğu nasıl anlaşılır?" üçüncü bölümü "Bebeğin doğumu hakkında," dördüncü bölümü "Sütannenin seçimi hakkında," beşinci bölümü "Sütün muayenesi hakkında," altıncı bölümü ise "Sütannenin tedbiri hakkında" olmak üzere yazının konusu ile uyumlu başlıklar taşımaktadır. Dördüncü kitabın 7. bölümünden başlayarak 28. bölümü dâhil olmak üzere çocuk hastalıkları ele alınmış, "Bebekler ne zaman sütten kesilir?" başlıklı 29. bölüm ile "Sütten kesilmiş bebeklerin ve sırasıyla diğer yaşlardakilerin tedbiri hakkında" başlıklı 30. bölümde yeniden çocukların sağlıklarının korunması ile ilgili konulara dönmüştür.⁴⁵

Aeginalı Paulus Yunan tıbbının son temsilcisi olup, İskenderiye'de parlamıştır. Arapların İskenderiye'yi fethinden (640) sonra da İskenderiye'de kalmıştır. Geniş ölçüde Galenus ve Oribasius'a dayanan yedi kitaplık bir tıbbi ansiklopedi yazan Paulus'un İslam tıbbi üzerine büyük bir etkisi olmuştur.⁸ Aeginalı Paulus'un yedi kitaptan oluşan bu eserinin Huneyn b. İshāk (809-877) tarafından Arapçaya çevrilmesinin⁴⁶ bu duruma etki yapmış olabileceğini söylemek olanaklı görünmektedir. Huneyn aynı zamanda Oribasius'un *Synopsis*'ini de çeviren kişidir.⁴⁶

Aeginalı Paulus da ünlü eseri *Epitome*'un birinci kitabının "hamile kadınların şikayetleri ve beslenmesi üzerine" başlıklı birinci bölümünde gebelikte ortaya çıkan hazımsızlık ve kusma şikâyetlerinde ayakta yapılan egzersizin, çok tatlı olmayan yiyeceklerin ve sarı güzel kokulu şarapların uygun tedaviler olduğunu bildirmekte, çeşitli maddelerin ilaç olarak verilmesini, yiyeceklere karşı tiksinti duyulması durumunda, iştahın lezzetli maddelerle açılmasını önermekte, yiyecekten nefret edenler için keskin maddelerin, özellikle hardalın işe yarayabileceğini bildirmektedir.⁴⁷

Paulus'un *Epitome*'un birinci kitabının "Sütanne üzerine" başlıklı ikinci bölümünde bildirdiğine göre sütanne her türlü hastalıktan uzak, ne çok yaşlı, ne çok genç, 25-35 yaşları arasında, göğsü ve memeleri geniş olmalı; meme uçları kısa ve büzülmüş olmamalıdır. Ne çok şişman ne de çok zayıf olmalı, yakın zamanda doğum yapmış olmalıdır. Sütanne tuzlu, ekşi, acı, keskin, çok ısıtan, kötü kokulu, güçlü kokulu şeylerden, baharatlardan sakınmalıdır. Sütanne cinsel ilişkiden de uzak durmalı, kol ve omuzlarını çalıştıracak işlere izin verilmelidir.⁴⁷

Aeginalı Paulus *Epitome*'un birinci kitabının "Sütannenin sütü üzerine" başlıklı üçüncü bölümünde yoğunluk, miktar, renk, koku ve tat olarak mutedil olanın en iyi süt olduğunu bildirmekte, sütün kalitesini anlamak için önerdiği testlerden birinde, diğer yazarlarda da gördüğümüz sütün başparmağın tırnağı üzerine damlatılıp, tırnak döndürüldüğünde sütün akışının güneş ışığında izlenmesini önermektedir. *Epitome*'un birinci kitabının "Sütün kötü nitelikleri nasıl düzeltilir" başlıklı dördüncü bölümünde Paulus'un bildirdiğine göre eğer süt yoğun ise kusmayla balgam boşaltılmalıdır. Bunun için de en uygun olan sirkeli balın kullanılmasıdır. Çalışmanın azaltılması ve bazı maddelerin kullanılması da bu konuda iyi olacaktır. Eğer süt akışkan ise sütannenin çok olan işleri azaltılmalı, kuvvetli çorbalarla ve domuz eti ile beslenmeli, tatlı şarap içirilmelidir. Eğer sütün miktarı azsa, sütanne çorba içmeli, diyeti zengin olmalı, tatlı şarap içmeli, memeleri ve meme uçları ovulmalıdır. Süt kötü olduğunda -yoğun, keskin ya da güçlü kokulu- önce sağılmalı, meme ondan sonra çocuğa

verilmelidir. Keskin olan süt çocuğa açken verilmemelidir, kötü kokulu olan ise şarap ve tatlı yiyeceklerle düzeltilir.⁴⁷

Paulus doğumdan sonra döleşinin rahimde kaldığı durumlarda, döleşinin çıkarılması için yapılacakları *Epitome*'un cerrahi üzerine olan altıncı kitabının "Plasentanın retansiyonu üzerine" başlıklı yetmiş beşinci bölümünde ele almıştır. Paulus, eğer uterusun ağzı genişlemiş, plasenta ayrılmış ve uterusun bir bölümünde bir top halinde yuvarlanmışsa, çıkartılmasının kolay olduğunu söylemekte, sol elin ısıtılarak ve yağlanarak uterusun boşluğuna sokulup, plasentanın olduğu yerden çıkarılacağını bildirmektedir. Eğer plasenta ve ekleri uterusun fundusuna yapışıkça, el benzer yolla içeri yerleştirilmeli, sonra plasenta ekleriyle birlikte kavranmalı ve çekilmelidir. Prolapsus korkusu nedeniyle, plasenta aşağı doğru ve çok şiddetle çekilmemeli, başlangıçta bir yandan diğer yana doğru nazikçe, sonrasında ise biraz daha kuvvetli hareket ettirilerek, yapışıklıklarından serbestleşmesi sağlanmalıdır. Uterusun ağzının kapalı olduğu durumda da aynı şekilde tedaviyi öneren Paulus, eğer güçten kesilmemişse, aksırtıcıların ve aromatiklerle bir kapta yapılacak tütsülerin kullanılabileceğini bildirmekte ve eğer uterusun ağzı genişlerse, belirtildiği şekilde elin uterusu yerleştirilerek, plasentanın çıkarılması için girişim yapılması gerektiğini söylemektedir. Eğer plasenta ve ekleri bu şekilde çıkarılamazsa, paniğe gerek olmadığını, birkaç gün sonra çürüyeceğini, kanlı irin haline çözüneceğini ve düşeceğini bildiren Paulus, kötü koku kafayı etkileyeceği ve mideyi bozacağı için, kakule ve kurutulmuş incir gibi uygun tütsülerin kullanılması gerektiğini yazmaktadır.⁴⁸

Soranus,⁴⁰ Oribasius,⁴³ Aëtius⁴⁵ ve Paulus'un⁴⁷ eserlerinde genel olarak çocuk hastalıklarının gebenin tedbiri, sütannenin seçimi, sütün nitelikleri ve düzeltilmesi gibi konu başlıkları ile birlikte ele alındığı görülmektedir.

Sonuç yerine

Radbill³¹ "The first treatise on pediatrics" adlı makalesinde İstanköylü Hippokrates (MÖ. 460-370) ve Bergamalı Galenus'un (129-200) eserlerinde çocuk hastalıkları konusunun rastlantısal olarak ele alındığını belirttiikten sonra, Galenus'un çağdaşı Efesli Soranus (II. yy)'un yenidoğanın tedbiri ve hastalıklarını da içine katarak kadın hastalıkları ve doğum üzerine olan eserinde pediatri ile obstetrik arasında bağlayıcı bir model oluşturduğunu söylemektedir. Radbill, Bizanslı yazarlar Bergamalı Oribasius (325-403), Amidalı Aëtius (502-575) ve Aeginalı Paulus (625-690)'un eserlerine pediatri hakkında kapsamlı bölümler eklerken, aynı zamanda eserlerinde pediatri ile ilgili dağınık referanslar da verdiklerini bildirmektedir.³¹ Öte yanda Ebū Bekr Muhammed b. Zekeriyā er-Rāzī'nin *Practica Puerorum* adıyla Latinceye çevrilerek 1481 yılında *Liber ad Almansorem* ile birlikte basılan ve tıp tarihi literatüründe çocuk hastalıkları konusunda yazılan ilk müstakil eser olarak kabul edilen *Risāle fi Tıbbi'l-Etfāl* adlı yapıtında, çocuk hastalıklarını ve tedavilerini "baştan ayağa" ele aldığı^{7,31} için olsa gerek, *Kitābu'l-Manşūrī*'nin "sağlığın korunması" üzerine olan dördüncü makalesinde gebelerin ve lohusaların sağlıklarının korunması yanında çocukların da sağlığının korunması konusunu ele alırken, öncüllerinin eserlerinde görülenden farklı olarak, çocuk hastalıkları konusunu dışarıda bıraktığı görülmektedir.

Rāzī'nin gebelerin, lohusaların, sütannelerin ve çocukların tedbiri konusunda yazdıklarının yukarıda adı geçen yazarların yazdıkları ile karşılaştırıldığında oldukça benzer oldukları görülmekte, bu durum da Rāzī'nin eserini hazırlarken öncüllerinin eserlerini kaynak olarak kullandığı fikrini desteklemektedir. Fakat Rāzī'nin öncüllerinden farklı olarak, konuları daha kısa şekilde ele aldığı, nedenlerini

açıklamadan doğrudan önerilerini sunduğu ya da bir başka deyişle neden sonuç ilişkisine girmediği fark edilmektedir

Bununla birlikte Freind'ün¹⁴ çalışmanın konusu olan gebelerin, sütannenin ve çocukların tedbiri konusunun da içinde olduğu *Kitābu'l-Manşūrī*'nin "sağlığın korunması" üzerine olan dördüncü makalesinin kaynakları arasında saydığı Aëtius'un eserinin konuyla ilgili bölümünün tartışmaya ayrıntılı olarak dâhil edilememiş olması bu çalışmanın kısıtlılığı olarak göze çarpmakla birlikte, incelemenin de ortaya koyduğu gibi bu konudaki bilgilerin yukarıda sunulan eserlerde sıklıkla benzer şekilde ele alındığı ve bir eserden diğerine aktarıldığı fark edilmektedir.

Kaynaklar

1. Campbell D. Arabian Medicine and Its Influence On The Middle Ages. Vol. 1. Reprinted from the edition of 1926, London. New York: AMS Press Inc; 1973. pp: 65-72.
2. [Ünver] AS. İslâm Doktoru Ebubekir Razi 850-923. İstanbul: T.C. İstanbul Belediyesi İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, 1931. (Belediye mecmuasının 87 ci sayısında neşrinden sonra ayrıca risale olarak çıkarıldı).
3. Kaya M. Râzî, Ebû Bekir. In: TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 2007. pp: 479-85.
4. [Akalin] BÖ. Nevsâl-ı 'Âfiyet, Sâlnâme-i Tıbbî, Dördüncü Kitâb. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsân; 1322. pp: 171-84.
5. İzmirli İsmail Hakki. Şeyhü'l-ETıbbâ Ebû Bekr Muhammed bin Zekeriyâ er-Râzî. Dârülfünûn İlahiyât Fakültesi Mecmûası 1925; 1 (1): 151-65.
6. Leclerc L. Histoire de la Médecine Arabe, Tome Premier. Paris: Ernest Leroux; 1870. p: 338. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=9UYCATvdSyEC&printsec=frontcover&dq=Leclerc,+Arabe&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Leclerc%2C%20Arabe&f=false. Accessed: July 23, 2016.
7. Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd Şti; 2004. pp: 154-84.
8. Sarton G. Introduction to the History of Science, Reprinted, Volume 1. Baltimore: The Williams & Wilkins Company; 1953. pp: 282-3; 372-3; 434-5; 479-80; 609-10.
9. Meyerhof M. Thirty-three clinical observations by Rhazes (Circa 900 A.D.). Isis 1935; 23 (2): 321-72.
10. Kâhya E. Studies of Rhazes medical heritage. DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi (Ayrıbasım), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi; 1982. pp: 415-20.
11. Goodman LE. Al-Râzî. In: Bosworth CE, Van Donzel E, Heinrichs WP, Lecomte G assisted by Bearman PJ and Nurit MS, editors. The Encyclopaedia of Islam, New Edition. Leiden: E.J. Brill; 1995. pp: 474-7.
12. Sadi LM. The Millenium of Ar-Razi (Rhazes) (850-923 A.D.). In: Muḥammad Ibn Zakariyâ' Al-Râzî (d. 313/925), Text and Studies II, Collected and reprinted by Sezgin F in collaboration with Amawi M, Ehrig-Eggert C, Neubauer E. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University; 1996. pp: 252-62.
13. Castiglioni A. A History of Medicine. 2nded, Translated from the Italian and edited by Krumbhaar EB. New York: Alfred A. Knopf; 1958. pp: 267-70.
14. Vesalius A. Paraphrasis in nonum librum Rhazae medici Arabis ... ad regem Almansorem de affectuum singularum corporis partium curatione. Basileae, ex officina Rutgeri Rescij; 1537. http://books.google.com.tr/books?id=hAbjvLxsz0C&oe=UTF-8&redir_esc=y. Accessed: March 1, 2013.
15. Aciduman A, Aşkit Ç, Belen D. Medieval times influencing figure Rhazes's approach to head injuries in Liber Almansoris. World Neurosurg 2014; 82 (6): 1325-30.
16. Freind J. The History of Physick; From the Time of Galen, To the Beginning of the Sixteenth Century. Chiefly with Regard to Practice. In a Discourse Written to Doctor Mead, Part II, The Second Edition, Corrected. London: Printed for J. Walthoe, over-against Royal-Exchange in Cornbill. 1727. p: 48.
17. Ranking GSA. The life and works of Rhazes (Abū Bakr Muḥammad bin Zakariyā ar-Râzî). In: Muḥammad Ibn Zakariyā' Al-Râzî (d. 313/925), Text and Studies II, Collected and reprinted by Sezgin F in collaboration with Amawi M, Ehrig-Eggert C, Neubauer E. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University; 1996. pp: 73-104.
18. Râzî, Ebū Bakr Muḥammad ibn Zekeriyâ. Kitâbu'l-Manşūrî li'r-Râzî fî't-Ṭıbb. İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No. 3751, v. 4a-b.
19. Râzî, Abū Bakr Muḥammad ibn Zakariyâ. The Book on Medicine Dedicated to al-Mansur [Al-Kitâb al-Manşūrî fî al-Tıbb]. Available from: <https://www.wdl.org/ar/item/4276/>. Accessed: June 28, 2016.
20. Râzî, Abū Bakr Muḥammad ibn Zakariyâ. Al-Kitâb al-Manşūrî. British Library: Oriental Manuscripts, Or 5316, v. 69 a,b-71a. Available from: Qatar Digital Library, http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100022996955.0x000001. Accessed: February 3, 2016.
21. Abî Bakr ar-Râzî, Muḥammad ibn Zakariyâ. Al-Manşūrî fî al-Tıbb, v. 53a-55a. Available from: <http://www.al-mostafa.info/data/arabic/depot/gap.php?file=m012913.pdf>. Accessed: June 28, 2016.
22. Rhazes. Liber Rhazes ad almansorem. B. Locatellus [voor] O. Scotus, 1497; v. 21 r-v. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=QvxOAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=Almansorem&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Almansorem&f=false. Accessed: November 7, 2015.
23. Abubetri Rhazae Maomethi, ob usum experientiamque multiplicem, et ob certissimas ex demonstrationibus logicis indicationes, ad omnes praeter naturam affectus, atque etiam propter remediorum uberrimam materiam, summi medici opera exquisitorum... / per Gerardum Toletanum... Cremonensem, Andream Vesalium..., Albanum

- Torium..., latinitate donata... ac iam primum quam castigatissime ad vetustum codicem summo studio collata & restaurata..., Basileae: In officina Henrichi Petri;1544. pp: 108-12. Available from: http://books.google.com.tr/books?id=S4rmbtgilc8C&oe=UTF-8&redir_esc=y. Accessed: June 24, 2012.
24. Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle, 18. Baskı (Yayına hazırlayan: Güneşçay AS). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları; 2001.
 25. Redhouse, JW. A Turkish and English Lexicon, New Impression. Beirut: Librairie du Liban; 1987.
 26. Erdoğan Y, Kırca C, Şahin H, Nazlıgöl N, Sakallı T, Cihan AK, Güzel A, Samur S. Muhammed bin Zekeriyya er-Razi'nin Besinler Kitabı (Menafi-ül Ağziyeti ve Def-ü Madarriha). Köker AH (ed). Ebubekir Razi (865-925), 14 Mart 1988-Kayseri, Gevher Nesibe Sultan anısına düzenlenen "Ebubekir Razi Kongresi" Tebliğleri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü; 1984. pp: 33-68.
 27. Güneş K. Arapça-Türkçe Sözlük. İstanbul: Mektep Yayınları; 2011.
 28. Steingass F. A Comprehensive Persian-English Dictionary Including The Arabic Words And Phrases To Be Met With In Persian Literature Being Johnson And Richardson's Persian, Arabic, And English Dictionary Revised, Enlarged, And Entirely Reconstructed, First published in İstanbul: Çağrı Yayınları; 2005.
 29. Yıldırım N. XV. yüzyıla ait anonim bir cerrahnâme, cerrahi yöntemlerin kullanıldığı fasıllar, tıbbi terminoloji ile bitki, drog ve madde isimleri. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2004/2005; 10-11: 325-433.
 30. Lane EW. An Arabic-English Lexicon, In Eight Parts, Part 1 ث-ثا. Beirut: Librairie du Liban; 1968. p: 249.
 31. Radbill SX. The first treatise on pediatrics. Amer J Dis Child 1971; 122 (5): 369-376.
 32. Daremberg C, de La Martinière B. Hippocrate'in Aphorismaları, Türkçesini hazırlayan: Uzluk FN. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü; 1962. pp: 50-4; 62-9.
 33. Hippokrates. Aforizmalar, Eski Yunanca aslından çeviren: Çoraklı E, I. Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2016. pp: 17-21; 33-40.
 34. Claudii Galeni Pergameni. De Sanitate Tuenda, libri sex. Thoma Linacro Anglo itereprete: Nuperimme ad exemplar Venetûm recogniti, & divulgati. Apud Guliel. Rouil. Sub Scuto Veneto, 1559. pp. 14-78. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=glqZSYlpVwC&printsec=frontcover&dq=Claudii+Galeni+de+sanitate+tuenda+1559&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Claudii%20Galeni%20de%20sanitate%20tuenda%201559&f=false. Accessed: August 31, 2016.
 35. T.E.C. Jr. Galen on the hygiene of the newborn. Pediatrics 1973; 52 (6): 840.
 36. T.E.C. Jr. Galen on breast-feeding. Pediatrics 1980; 65 (2): 374.
 37. Garrison FH. An Introduction To The History of Medicine With Medical Chronology, Suggestions For Study and Bibliographic Data, Fourth edition, Reprinted. Philadelphia: W. B. Saunders Company; 1929. pp: 111-2.
 38. Bayat AH. Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa; 2003. p: 113.
 39. Dunn PM. Soranus of Ephesus (circa AD 98-138) perinatal care in Roman times. Archives of Disease in Childhood 1995; 73 (1): F51-2.
 40. Soranus. Gynecology, translated with an introduction by Temkin O with the assistance of Eastman NJ, Edelstein L, Guttmacher AF. Reprint. Softshell Books Edition; 1991. pp: 45-57; 69-103; 196-200.
 41. Lascaratos J, Poulakou-Rebelakou E. Oribasius (fourth century) and early Byzantine perinatal nutrition. J Pediatr Gastroenterol Nutr 2003; 36 (2): 186-9.
 42. Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits. Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches Par Les Docteurs Bussemaker et Ch. Daremberg, Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Impériale; 1873. pp: 196-209. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=VdtEAQAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Oribase.+Oeuvres+d%E2%80%99Oribase,&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Oribase.%20Oeuvres%20d%E2%80%99Oribase%2C&f=false. Accessed: March 2, 2016.
 43. Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits. Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches Par Les Docteurs Bussemaker et Daremberg, Tome Troisième. Paris: A L'Imprimerie Impériale; 1858. pp: 120-8; 129-34. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=r9hEAQAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Oeuvres+D%27Oribase&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Oeuvres%20D%27Oribase&f=false. Accessed: February 10, 2016.
 44. Lazaris DP, Laskaratos FJ, Lascaratos G. Surgical diseases of the womb according to Aetius of Amida (6th century A.D.). World J Surg 2009; 33 (6): 1310-7.
 45. Aetii Amideni quem alii Antiochenum vocant ... Libri XVI. in tres tomos diuisi, quorum primus & ultimus Ioanne Baptista Montano Veronensi ..., secundus Iano Cornario ... interpretibus latinitate donati sunt. In quo opere

cuncta quae ad curandi artem pertinent congesta sunt, ex omnibus qui usque ad eius tempora scripserant, diligentissime excerpta. Additus est index omnis tomos copiosissimus, 1. Cilt, Basileae: In Officina Frob.; 1535. pp: 156-162. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=3_-kgIra8noC&printsec=frontcover&dq=Aetii_Amideni_quem_alii_Antiochenum_voca&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Accessed: December 5, 2015.

46. Meyerhof M. Science and medicine. In: Arnold T, Guillaume A, editors. The Legacy of Islam. Oxford: Clarendon Press; 1931. p: 317.
47. Paulus Aeginata. The Seven Books of Paulus Aeginata, Translated from the Greek With A Commentary Embracing A Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians On All Subjects Connected With Medicine and Surgery by Adams F, In Three Volumes, Vol. I. London: Printed for the Sydenham Society; 1844. pp: 1-19. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=AFdhAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Paulus+Aegineta.+The+Seven+Books+of+Paulus+Aegineta&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwic65Wfku_QAhXkDMAKHYg9AnUQ6AEIKjAB#v=onepage&q=Paulus%20Aegineta.%20The%20Seven%20Books%20of%20Paulus%20Aegineta&f=false. Accessed: February 19, 2010.
48. Paulus Aeginata. The Seven Books of Paulus Aeginata, Translated from the Greek With A Commentary Embracing A Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians On All Subjects Connected With Medicine and Surgery by Adams F, In Three Volumes, Vol. II. London: Printed for the Sydenham Society; 1846. p: 392. Available from: https://books.google.com.tr/books?id=GIBhAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=Paulus+Aegineta.+The+Seven+Books+of+Paulus+Aegineta&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwic65Wfku_QAhXkDMAKHYg9AnUQ6AEIXDAI#v=onepage&q&f=false. Accessed: March 12, 2010.

Ek 1-Kitābu 'l-Manṣūrī

في تدبير المرأة الحامل وحفظ الجنين

ينبغي أن يتوقى الحامل جميع الأغذية التي فيها حرافة ومرارة كالكبر والترمس والزيتون الفج ونحوها وجميع ما يدر البول والطمث كاللحمص واللوبا والسذاب والسّمسم خاصة ويحذر عليها من وثبة أو سقطّة أو ضربة أو صدمة وخاصة في أوائل الحمل وآخرة ومن الجماع فإنه كثيرا ما يكون ذلك سبب السقاط ولتغتذي بالأغذية الجيدة الخلط المسكنة للغثي المقوية كلكوم الدجاج والجداء ويسقي شرابا ريحانيا يسيرا المقدار معتدل المزاج وتشرب على الريق من ربوب الفواكه الحامضة القابضة ويعطا معها شيئا من اقراص العود يسكن عنها الوخم والغثي ولتتحرك وترتاض باعتدال وتحذر طول المقام في الحمام وتزيد في النوم واللهو وتخفف الغذاء وتجعله في مرات كثيرة في اليوم ولا تملأ منه في مرة ويعطا إذا افراط عليها سقوط الشهوة شيئا يسيرا من الأشياء الحريفة كالبصل والخردل ونحوها مما يفتق الشهوة وتمضع الكندر والمصطكا وتأكل من السفرجل والرمان والتفاح والأترج وتتوقى الأغذية الرديئة وكثرة التخليط فان هذا التدبير يمكن ان تتخلص من المرض في الحمل فان مرضت فليكن تعالج به من فصد أو اسهال مع توق شديد وحذر ما أريد الإبقاء على الجنين.

Ek 2-Liber ad Almansorem

De regimine infantis et praegnantis / De ratione victus infantis et praegnantis. Cap. XXVII.

Praegnans ab omnibus cibis in quibus est acuitas et amaritudo abstinere debet, ut sunt cappares, et lupini, atque olivae immaturae, et his similia. Omnia etiam quae urinam et menstrua provocanti vitare debet, sicut sunt cicer, et phaseoli, et praecipue ruta. A saltu quoque, atque percussione, et casu custodire debet, et praecipue in praegnationis principio, et in fine, et a coitu omnino removeri debet. Nam hoc totum multotiens aborsus causa existit. Nutriri itidem debet cibus subtilibus, humorum bonorum generativis, ac nauseae repressivis, et os stomachi corroborantibus, sicut est caro gallinae, et perdicis, ac hedi. De vino etiam boni odoris parum bibat, quod temperate sit aqua dilutum. Ieiuna quoque in portu sumat rob de fructibus acetosis et stypticis, cum quibus parum de trochiscis, xilonaloës accipiat, ut nauseam atque alguaa reprimat: Motu et exercitio utatur temperato, et caveat sibi ne in balneo, vel in sole longam faciet moram. Cantilenas vero et iocos atque ea quae delectationem afferunt, necnon somnum augere debet, rebus quoque odoriferis circa caput et faciem, ac suffumigationibus uti debet. Cibum quoque alleviet, atque in die multotiens comedat, neque cibo semel impleatur. Si autem appetitus multum destruat de rebus acribus, parum est ei tribuendum, ut sunt cepae, et sinapi, et his similia, quae disgregando appetitum commovent. Mastichemetiam atque olibanum mandere convenit, atque citonia, et granata, nec non mala maciana, et citra comedat. A malis autem cibis sibi caveat, et ne mala cibaria et diria et diversa in stomacho misceat cavere debet. Est enim possibile, ut cum hoc regimine in praegnatione aegritudinem evadat. Quod si ipsam infirmari contingat, oportet ut sine phlobotomia, seu ventris solutione medicetur, vel maximo timore, ac multa diligentia fiat, ad hoc ut foetus remaneat, et partus sit facilis.

في تسهيل الولادة وتدير النفساء

إذا قرب وحن أوان الولادة فينبغي أن تدخل الحمام أو يجلس الحبل في الأبن كل يوم ساعة وتمرخ البطن والظهر بالدهن ويطعم من الأغذية اللذيذة اللينة كالاسفيداباجات والحلواء المعمولة بالسكر ودهن اللوز حتى إذا جاء الطلق فليمرخ الظهر بدهن الخيري أو الزنبق وتمرخ العانة والعجان والخواصر وتتحمل بدهن فاتر في صوفة وتمشا برفق وتتردد وتجلس وتمد رجلها ثم تقوم سرعة عليها معاً في حالة واحدة ومتى اشتد الطلق امسكت النفس وتزحرت ودفعت القابلة ظهرها وغمرت بخواصر مما ومراقها إلى اسفل فان طال عليها الأمر فلتحسا مرق اسفيداباجة دسمة قد اتخذت بالفراريج وألقى فيها من شعوم الدجاج المسمن والبط وتسقي شيئاً من شراب ريحاني فان عسرت الولادة وخيف عليها فاسقها من ماء الحلبة والتمر المطبوخين بطلاً قد قطر عليه شيء من دهن لوز في مرتين أو ثلاثة لئلا يقيئها واسقها بعد ذلك من عصارة السذاب واسقها من اقراص المر واعطها ان اشتد عليها الأمر من الحلتيت والجاوشير والقنة وزن درهمين بالسوية وان كانت مترفة تكره راحة هذه جداً فادفع إليها مثقالاً من الغالية في شراب ريحاني واسقها وقوها بماء اللحم والشراب والطيب فان بقيت المشجمة فغطسها بالكندس وامسك أنفها فان سقطت المشجمة والافاعد عليها من الأدوية التي وضعناها وبخرها بالمر والبارز والجاوشير والكبريت يتخذ بنادق بعد ان يعجن بمزارة البقر ويوضع منها الواحدة بعد الواحدة على النار في جمرة قد جعلت تحتها اجانة قد أكبت وثقبت ويوضع الفرج على ذلك الثقب وهذا البخور يخرج الجنين الميت فليستعمل إذا مات الجنين ولم يضطرب ولم يكن قوي الحركة فان رات المرأة بعد ذلك دماً كثيراً حتى تسقط فلتعالج بما ذكرنا في امساك الطمث وتقوي بماء اللحم والشراب والطيب وان لم تردما أو اقل مما رات منه فلتبخر بمهذ الأبخرة وتحمل منها وتعالج بالعلاج المذكور في باب ادرار الطمث ولا يترك ذلك ولا يستهان به إلا ان تكون ضعيفة نحيفة فانه ربما ولد عللاً ضعيفاً رديئة.

De alleviatione partus, et regimine parturientis. Cap. XXVIII.

Quum hora partus appropinquaverit, paritura in balneo mitti debet, ac in solio singulis diebus sedere, et ventrem atque dorsum cum oleo iungere, cibaria quoque bonum habentia saporem ac lenientia ei sunt tribuenda, sicut isfidabegi, et alvia factum de saccharo, ac oleum de amygdalis recens. Cum autem partus advenerit hora, dorsum inungi debet cum oleo de keiri, et oleo sambucino calefactis. Cum etiam foemur et ilia, atque hypocondria inungi debent, et ex eis in vulvam erit mittendum. Ipsa quoque paulatim incedere debet, quae postquam parum ambulaverit sedeat, et pedes aequaliter tendat, deinde vero super utroque se simul elevet. Dolor autem partus si fortis fuerit, nares et os apprehendendo se premat. Obstetrix quoque dorsum eius elevet, atque ilia et mirach eius inferius premat. Et si diu taliter se habuerit, isfidabegi unctuosum de pullis factum, in quo adeps pinguis gallinae, ac anatis ponatur, in potu sumat, et vinum boni odoris bibat. Quod si partus fuerit durus, et ne parturiens moriatur timeatur, detur ei aquae, in qua foenugraecum et dactyli cocta fuerunt libra una, in qua antequam detur, parum olei amygdalarum dulcium ponatur. Quae non una vice, sed duabus, vel tribus bibenda erit, ne evomatur. Post hanc autem aquam, trochiscos de mirra accipiat. Et si ad huc etiam multum constringatur, succum rutae sumat, vel altich, geusir, galbani omnium ana aequaliter accipiat, de quibus quae dandae sunt drachmae. Quod si delicata sit mulier quae harum medicinarum odorem multum ferre valeat, pondus unius aurei de algalia in vino bene redolente dissoluendum erit, et in potu ei dandum. Ipsa quoque cum succo carnis ac bono vino est corroboranda. Secundina vero si remanserit, sternutatio cum condysi nares apprehendendo est provocanda. Quod si hoc modo non exierit secundina, ad medicinas quas nominabimus erit revertendum, dando eas. Suffumigatio quoque cum mirra, et kina, et keisir, et sulphure facienda est. Ex istis autem cum felle vaccino mixtis fiunt pilulae, quarum una post alium in igne mittantur, qui ignis sit in focalari, quod magna scutella de terra foramen in medio habente cooperiatur. Foramini autem huic vulva superponatur, ut fumum recipiat. Hoc enim fumigium, foetum expellit mortuum. Quod tunc fieri debet, quum foetus mortuus fuerit et non movetur, vel non movetur fortiter. Quod si post partum sanguinis fluat multitudo unde vires destruantur, subveniendum est ei, cum his quae in capitulo de menstruum retentione nominabimus. Corroborari quoque debet cum aqua carnis, et vino bono, et atibu. Sanguis vero si non sequitur partum, vel parum fluat, suffumiganda est parturiens fumigiis suprascriptis, de quibus etiam in vulvam mitti debet, et medicari debet cum medicinis, quas in capitulo de menstruum provocatione dicturi sumus. Hoc autem non est dimittendum, nec vilipendendum nisi macra fuerit et debilis. Ex hoc enim generantur multotiens aegritudines durae et malae.

في تدبير الطفل

ينبغي أن تنفض أذن الطفل لما يولد بتعاهد ذلك فيما بعد يحذر ان يدخلها عند الرضاع لبن وليحنك الطفل بالعسل ويتعاهد تنقية أنفه بالتأكد بالماء الحار والدهن ولتمشط ويتعاهد بالدلك والتمريخ وتمديد بالأعضاء في الجهات والقمط وتسوية اعضاء الرأس والأنف والجهة فأنهم يسلمون بهذا التدبير من آفات كثيرة ويرضع بمقدار ما لا يمتد بطنه ولا يخرج منه رياح كثيرة ولا يصيبه فتور وكسل وطول نوم وتقلب وبكاء وقيء فان ظهرت هذه العلل مات في حاله فليمنع الرضاع مدة أطول من العادة ويزاد في تنويمه ثم يحمي في ماء حار ويرضع مقدارا اقل من العادة ثم يرد إلى عادته ويعطي من الأدوية المخدرة شيئاً ليطول نومه وينبغي أن يحرك في سريره بعتدال ويكون ذلك بعقب الرضاع أبطاً وألين ويليق على عينيه في اليوم الأول من ولادته خرقة ولا يكون في مكان كثير الضوء والشعاع ويلعلق في أمامه خرزا أو خرقة ذات ألوان ويترنم له إذا قرب وقت الكلام فلتكثر الحاضنة ذلك لسانه والعبث به ويدلك اسفل لسانه بعسل وملح اندراني ولا سيما إن كان يغطي بالكلام ويتكلم بين يديه ويلقن كلاماً خفيفاً سهلاً وإذا حضر وقت نبات الأسنان فلتدلك لثته كل يوم بالزبد أو بشحم الدجاج ويمر عليه ويمرغ عنقه بالدهن مرخاً كثيراً أو ان انطلق بطنه [أخذ] كونه وورد قد بل بخل وماء وضمده به بطنه واضيف في اللبن صمغ وطين وسقي وان انعقلت طبيعته حمل فيه ناطف وبورق أو من شيئاً زبل الفار وإذا حضر الفطام فليتناخذ له بلاليط من دقيق سميد ولبن وسكر وتوقع في يديه ليعبث بها ويمصها ويتدرج إلى الازداد منه ويدفع إليه لحم من صدر فروج رخص أو دراج فان استطاب ذلك ونال منه وطلبه ومن إليه قصر في الرضاع قليلاً ثم لم يترك ان يرضع بالليل البتة ثم درج على ان لا يرضع بالنهار ولا يفطم بالزمان الحار.

De regimine infantis / De victus ratione infantis. Cap. XXIX.

Infantis aures statim post partum praemendae sunt. Quod etiam postea multotiens est faciendum. Est praeterea observandum, ne lac aures ingrediatur cum lactatur, et ut pallatum cum melle tangatur, et nares cum aqua calida, et oleo semper mundificentur, atque mucilagines emungantur. Ipse quoque prius semper fricandus, postea inungendus est. Et membra similiter eius sunt in unamquamque partem tenenda, et fascia cingenda. Sunt etiam rectificanda eius membra caput, videlicet, et nares ac frons. Hoc enim regimine si custodiatur, multas evadet aegritudines. Mammillas quoque taliter sugat, ne eius venter tendatur, neque multa ex eo egrediatur ventolitas, et ut non accidant ei dissolutio et pigritia, neque somnus longus, neque de latere ad latus revolvatur, et non ploret, neque vomat. Quod si istarum significationum aliqua appareat diutius solito, a mammillarum suctione abstinere cogatur, et tempus dormitionis augeatur. Postea vero in aqua calida balneetur, et mammillarum suctione unius solito utatur, deinde vero ad suam reducatur consuetudinem, cui de medicinis somniferis parum est dandum, ut diu dormiat. Cuna itidem eius aequaliter est movenda. Quod quidem fieri convenit, post mammillarum suctionem. Oculi quoque eius in primis nativitatibus diebus, panno sunt operiendi. Et est summopere cavendum, ne in loco sit multum luminoso et radioso, ante eum tamen vitreae margaritae, et panni diversos habentes colores appendi debent. Cantilenis quoque quae vocibus proferuntur extensis, et quietis delectationem facientibus ante eum est utendum, non asperis neque raucis. Postquam vero loquendi hora appropinquaverit, nutrix eius linguam frequenter fricat. Superiorem tamen linguae partem, cum sal gemma et melle fricare debet. Et hoc praecipue est faciendum cum loquela tardatur. Ante ipsum quoque frequenter est loquendum, et verba facilia, et levia est docendus. Cum autem nativitatibus dentium tempus appropinquaverit, gingivae singulis diebus cum butyro et adipe gallinae saepe sunt fricandae, ac hordeum super eas trahendum. Guttur quoque et spondyles colli, frequenter cum oleo inungi debent. Quod si eius venter solutus fuerit, ventri superponatur emplastrum, quod de cymino et rosis cum modico aceti, et aqua madefactis fiat, lacti quoque gummi Arabicum, et bolus armenus, sunt ammiscenda, et danda ei. Venter vero si stringatur, suppositorium de melle cocto, et baurach, vel de melle cocto, et stercore muris, confectum ano est supponendum. Quum autem ad tempus pervenerit in quo comedere incipiant, fiant de simyla, et lacte, ac saccharo magdaliones glandibus similes, et infanti manu tenenda detur, ut cum eis ludat ac eos sugat, et gradatim disponatur ad aliquod ex eis traiciendum. Caro quoque, quae est in pectore teneri pulli vel perdicis, est ei tribuenda. Postquam autem hoc bene sapere ceperit, atque ex eo comedere et appetere inceperit, suctio mammillarum paulatim minui incipiat. In nocte quoque eas sugere non permittat, deinde gradatim perducatur ad hoc, ut in die non lactet. Est etiam valde observandum, ne in tempore calido ablactetur.

في اختيار الظئر وتديرها

لتكن الظئر فتية نقية اللون بيضا مشربة حمرة ولا تكن قريبة العهد بالولادة ولا بعيدة العهد بها ولا مأوفة ولا مراضة ولتكن عظيمة الثدي واسعة الصدر معتدلة في خصب البدن ولتحذر المالح والحريف والحامض والقابض والتوابل القوية الإسغان والكراث والبصل والجرجير والكرفس خاصة ولا ينبغي للمرضع ان تأكله البتة وتقتصر من الأغذية على الحنطة والأرز واللحوم النقية بالبطيخ المحمود وتحذر الجماع ودرور الطمث وان قل لبنها اعطيت الحساء المتخذة من دقيق الباقلاء والخبز السميد المحفف واللبن والسكر وقد طرح فيه شيء من بزر الرازيانج وإن كان لبنها شديد الغلظ لطف غذاؤها وكدت قليلا وسقيت سكنجبيئا وشرابا رقيقا وإن كان شديد الرقة ازدادت من الأغذية القوية المنتنة ومن النوم وإن كان بطن الطفل يستطلق فليطعم الأشياء المسكة البطن ويجتنب الحلو والدم وإن كان يتبتر بدنه سقيت ماء الشعير وحميت الحلو والأشياء الحارة وغذيت بالمزورات وفصدت وحجم الطفل إن كان قد أتى عليه اربعة أشهر واصلح اللبن إذا ما حلب منه قطرة على الظفر لم يكن شديد الرقة سيالا ولا كثير الغلظ جامداً أو كان طيب الرائحة حلوا عذبا فأما اللبن المالح والمنتن الزرخ فلا ينبغي أن يغذي به طفل البتة.

في جملة تدير سائر الأسنان

أما الصبيان فليس يعالجون بفصد ولابالاسهال قوي بل يستعمل فيه الحجامه ويسهلون بماء الفواكه وينبغي أن لا يطلق لهم الأكثر من الفواكه والحلو لئلا تكثر أمراضهم ولا من اللبن والجبن والأغذية الغليظة لئلا تتولد الحصاة في مثانتهم ويسقون في الاحايين من بزر البطيخ المقشر والسكر لتنتقي آلات البول ولا يبتدئ فيها تكون حصاة ويجنبون الإفراط في التلمي من الغذاء أو مواترة أكل على أكل ليأمنوا بذلك من الخنازير وأما الفتيان والشبان فليحذر عليهم من الأمراض الحادة ويستعمل فيهم الفصد والإسهال والمطقتات القوية حين يبدو بهم أما رات العلل قبل ان تتم وتعظم...

De electione nutricis et eius regimine Cap. XXX.

Nutricem oportet esse iuvenem colorem habentem clarum. Quae cum sit alba rubedinem habeat ammixtam, neque sit partui propinqua, nec ab eo multum remota, neque laesionem habeat, neque infirma, neque ad infirmitatem sit praeparata. Mammillas quoque habeat magnas, et pectus amplum, ac pinguedinis corporis mediocritatem teneat. Ipsa praeterea neque salsa comedat, neque acuta, neque acetosa, neque styptica, neque tabeguil utatur, in quibus est fortis caliditas, neque porris, neque caepris, allia quoque atque erucam, et praecipue apium omnino dimittat. Non enim convenit nutrici, ut ei appropinquet omnino. Nutrienda vero est cibariis de tritico et oryza factis, et carnibus iuvenibus et bonis, et coctura bene conditis. A coitu autem et menstruorum provocatione sibi caveat. Quod si eius minuatur lac, pultes de farina fabarum, vel oryza, vel panis de simyla sicci, et lacte, et saccharo factae ad sorbendum tribuantur, quibus parum feminis foeniculi sit ammixtum. At si lac eius valde crassum fuerit, cibus erit subtiliandus. Ipsa quoque parum laborare cogenda est. Cui insuper syropus acetosus, et vinum subtile dari debent. Multum autem subtile si eius lac fuerit, cibaria fortia et crassa cum augmento ei danda sunt, somnus quoque augmentandus. Quod si infantis venter solutus fuerit, nutrici de his quae ventrem stringant dandum erit. Cui neque dulcia, neque unctiosa sunt tribuenda. Quod si in corpore infantis bothor apparuerit, nutrici aqua hordei detur, quae neque dulcia, neque calida comedens, cum almezetet nutriatur et phlebotometur. Infans quoque si iam quatuor praeteriit menses, ventosetur. Lac autem quod melius iudicatur, est cuius una gutta super unguem distillata, neque multum subtilis et currens neque crassa conspicitur, et congelata, bonum habens odorem et saporem, et dulce. Salsum autem lac, vel male olens, nullo modo nutrimento infantis est conveniens.

Summa de regimine aliorum aetatum / Summatim de aliarum aetatum victus ratione. Cap. XXXI.

Pueri cum phlebotomia vel forti ventris solutione, nequaquam sunt medicandi. Cum ventosis autem ex ventris ex aqua fructuum solutione, eis erit subveniendum. Qui ex necessitate custodiendi sunt, ne multum de confectionibus mellis, vel fructibus comedere permittantur, ne multas incurant aegritudines. A lacte quoque, atque caseo, nec non cibus crassis abstinendi sunt, ne in eorum vesicis lapis generetur. Quibus semina melonum excorticata cum saccharo sunt tribuenda, ut urinae instrumenta mundificentur, ne lapidis ibi generatio fieri incipiat. Ipsi quoque cibus multum repleti non est permittendum, neque cibos sumere permittantur, donec primus cibus sit digestus, et ex stomacho exierit. Quod ideo faciendum est, ut a scrophulis sint securi. Adolescentes autem et iuvenes, ab acutis infirmitatibus sunt custodiendi, eos phlebotomando, et ipsorum ventres soluendo. Quibus fortiter reprimatur statim ex quo acutarum aegritudinum in ipsis apparuerit significatio, danda erunt, antequam aegritudines perficiantur et augmentetur...

Ek 3. Kitābu'l-Manşūrī'nin Arapça ve Latince metninde yer alan ve ilaç olarak kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel maddeler ile bazı anatomik terimler ve ölçü birimleriyle, bunların Türkçe ve İngilizce karşılıkları.²⁴⁻²⁹

Kitābu'l-Manşūrī- Arapça	Liber ad Almansorem- Latince	Türkçe	İngilizce	Latince
أترج / أترج	Utruc	Citron	Turunç ²⁴	The citron ²⁵ <i>Citrus medica</i> ²⁵
أرز	Orz	Oryza	Pirinç ²⁴	Rice ²⁵ <i>Ryza sativa</i> ²⁵
اسفدابجة / اسفدابجات	İsfidbāce / İsfidbācāt	İsfidabegi [Arapçadan geçme]	İnce ince doğranmış ete baharat, sirke veya limon ilave ederek pişirilen bir yemek çeşididir. ²⁶	
اسهال	İshāl	Ventris solutio	İshal ²⁴	Purging, diarrhoea ²⁵
آلات البول	Ālātu'l-bevl	Urinae instrumenta	İdrar, sidik organları ²⁷	Organs of the urine ²⁵
أندران	Enderān			A speices of gum ²⁸
أنف	Enf	Naris	Burun ²⁷	The nose
بازرد	Bāzerd	Kina		
باقلاء	Bākīlā'	Faba	Bakla ²⁷	The common broad bean ²⁵ <i>Faba vulgaris</i> ²⁵
بدن / أبدان	Beden / Ebdān	Corpus/Corpora	Gövde, vücut ²⁴	The body ²⁵
بزر	Bezr	Semen	Tohum ²⁴	Seed ²⁵
بزر الرازيانج	Bezru'r-rāziyānec	Semen foeniculi	Rezene tohumu	Seed of the fennel
بصل	Başal	Caepa	Soğan ²⁴	The onion ²⁵ <i>Allium cepa</i> ²⁵
بط	Baṭṭ	Anas	Ördek, kaz ²⁴	The goose, or, the duck ²⁵
بطن	Baṭn	Venter	İç, iç kısım; karın, mide ²⁷	1. The abdomen. 2. An inside, an interior ²⁵
بطيخ	Bittīḥ	Melo	1. Kavun 2. Karpuz ²⁴	The melon tribe, cucurbita; especially, the musk melon; also, the water melon ²⁵
بقرة	Bakar	Vacca	Siğir ²⁷	1. Cattle 2. Ox, <i>bos</i> ; the bovine speices ²⁵
بورق	Bevraq / būraq	Baurach	[Boraks]	Borax ²⁵
ترمس	Turmus	Lupinus	Acı bakla ²⁷	The lupine ²⁵ <i>Lupinus thermis</i> ²⁵
تفاح	Tuffāḥ	Mala maciana	Elma ²⁷	The apple ²⁵
ثدي	Sedy	Mammilla	Meme, emcik ²⁴	A breast, also a teat ²⁵
ثمر	Şemer	Fructus	Meyve, yemiş ²⁴	Fruit ²⁵
جبهة	Cebhe	Frons	Alın ²⁷	The forehead; especially, the middle of the forehead ²⁵
جدي / جداء	Cedy / Cidā'	Haedus	Oğlak / Oğlaklar ²⁷	Kid / Kids ²⁵
جرجير	Circir	Eruca	Su teresi, roka ²⁷	The herb rocket ²⁵ ; water-cress ²⁸ <i>Eruca</i> ²⁵
جاوشير	Cavşir	Geusir, keisir		Opoponax ²⁵ <i>Opoponax chironium</i> ²⁵
جنين	Cenin	Foetus	Karındaki çocuk, döl ²⁴	A foetus ²⁵
حبالی / حبالی	Hublā / ḥabālī	Praegnans	Hamile, gebe / Hamileler, gebeler ²⁷	
حجامة	Hiçāmet / Hacāmet	Ventosare	Boynuz veya şişe ile vücudun bir organına kanı toplandıktan sonra nişter ve mengene denilen aletlerle kan alma ²⁴	1. The art or profession of one who cups or scarifies 2. The operation of cupping or scarifying ²⁵

حساء	Hasā	Puls	Çorba ²⁷	Soup, gruel; any thickened drink ²⁵	
حلبة	Hulbe	Foenugrecum / faenumgraecum	Çemen otu ²⁷	Fenugreek ²⁵	<i>Trigonella foenumgraecum</i> ²⁵
حلتيت	Hiltit	Altich	Şeytintersi, çaduruşağı otu ²⁷	Asafetida ²⁵	<i>Narthex asafoetida</i> ²⁵
حلواء	Helvā	Alvia	Helva; unlu, yağlı ve şekerli maddelerden yapılan bir tatlı ²⁴	A certain sweet dish prepared in many varieties with sesame oil, various cereals, and syrup or honey ²⁵	
حمص	Hımmıs / hımmuş	Cicer	Nohut ²⁴	The chick-pea ²⁵	<i>Cicer arietinum</i> ²⁵
حنطة	Hınça	Triticum	Buğday ²⁴	Wheat ²⁵	<i>Triticum vulgare</i> ²⁵
حنك	Hanek	Pallatum	Damak, ağız tavanı ²⁴	The roof of the mouth, the palate ²⁵	
خاصرة / خواصر	Hāsira / havāşır	---/Hypocondria	Bel, böğür, yan ²⁷	The flank, the side ²⁵	
خبز	Hıbz	Panis	Ekmek ²⁴	Bread ²⁵	
خبز السميد المجفف	Hıbzı's-simizi'l-muceffef	Panis de simyla sicci	Kuru irmik ekmeği		
خردل	Hırdal	Sinapi	Hardal ²⁴	Mustard ²⁵	
خنزير / خنازير	Hınzır / hanāzır	Scrofulae	Domuz / domuzlar; sıraca hastalığı ²⁷	1.Swine 2. A scrofulous tumor on the neck ²⁵	
خيري	Hıri	Keiri	Şebboy ²⁷	1.The yellow wall-flower 2.The stock-gilliflower ²⁵	1. <i>Cheiranthus cheiri</i> 2. <i>Matthiola odoratissima</i> ²⁵
دجاج	Decāc	Gallina	1.Tavuk 2. Tavuk, horoz ve piliç cinsi ²⁴	The fowl ²⁵	
درهم	Dirhem	Drachma	Dirhem (yaklaşık 3, 24 gram) ²⁷ ; Eski okkanın dört yüzde biri ²⁴	A drachim, of which four hundred make a Turkish oke ²⁵	
درج / دراريج	Durrāc / Deraric	Perdix	Eti gevrek, keklik cinsinden bir kuş, çil kuşu, turaç kuşu ²⁴	The francolin ²⁵	<i>Tetrao francolinus</i> ²⁵
دسم / دسوم	Desem / Dusüm	Adeps/Adipes	Yağ, iç yağı / yağlar, iç yağları ²⁷	Grease, fat, dripping ²⁵	
دقيق	Daqıq	Farina	Un ²⁴	Flour ²⁵	
دقيق البقلا	Daqıku'l-baklā	Farina fabarum	Bakla unu	Flour of the bean	
دهن / دهان	Duhn / dihān	Oleum	Yağ ²⁴	Oil or grease used as an unguence ²⁵	
دهن الخيري	Duhnu'l-hıri	Oleum de keiri	Şebboy yağı	Oil of wallflower	
دهن الزنبق	Duhnu'l-zanbağ	Oleum sambucinum	Zambak yağı	Oil of lily	
دهن اللوز	Duhnu'l-levz	Oleum amygdalarum	Badem yağı	Oil of the almond	
دهن اللوز الحلو	Duhnu'l-levzi'l-hulv	Oleum amygdalorum dulcium	Tatlı badem yağı	Oil of the sweet almond	
رأس	Re's	Caput	Baş, kafa ²⁴	The head ²⁵	
رازيانج	Rāziyānec	Foeniculum	Rezene ²⁴	Fennel ²⁵	<i>Foeniculum dulce</i> ²⁵
رب / ربوب	Rubb / rebüb	Rob [Arapçadan geçme]	Meyvenin sıklıktan sonraki şurubu / şırası ²⁷	Inspissated juice of fruit, etc., such juice boiled down to a syrup ²⁵	
رجل / أرجل	Ricl / Ercul	Pes/Pedes	Ayak / ayaklar ²⁴	Foot / feet ²⁵	
رمان	Rummān	Granata	Nar ²⁷	The pomegranate ²⁵	<i>Punica granatum</i> ²⁵
ريحان	Reyhān	---	Fesleğen ²⁵	Any fragrant herb; especially, sweet basil ²⁵	<i>Ocimum basilicum</i> ²⁵
زيد	Zebed	Butyro	Köpük ²⁵	Froth, foam ²⁵	
زبل الفار	Ziblu'l-fār	Stercus muris	Fare, sıçan gübresi ²⁷	Dung of the rat	
زنبق	Zanbağ	---	Zambak ²⁷	Any liliaceous folwering plant	
زيتون	Zeytün	Oliva	Zeytin ²⁴	The olive ²⁵	<i>Oles europaea</i> ²⁵

زيتون الفعج	Zeytūnū'l-fecc	Oliva immatura	Ham zeytin ²⁷	Immature olive	
سذاب	Sazāb	Ruta	Sedef otu ²⁴	Rue ²⁵	<i>Ruta graveolens</i> ²⁵
سفرجل	Sefercel	Citonia	Ayva ²⁴	The quince ²⁵	<i>Pyrus cydonia</i> ²⁵
سكر	Sukker	Saccharo	Şeker ²⁴	Sugar ²⁵	
سكنجبين	Sikencubīn	Syropus acetosus	Bal ile sirkenin karıştırılmasından meydana gelen bir şerbet ²⁴	Oxymel, vinegar with honey ²⁵	
سمسم	Semsem /simsim	---	Susam ²⁴	Sesame ²⁵	<i>Sesamum orientale</i> ²⁵
سن / أسنان	Sinn / Esnān	Dens / Dentes	Diş / dişler ²⁴	Tooth / teeth ²⁵	
سميد / سميد	Simid / simiz	Simyla	İrmik ²⁷		
شاب / شبان	Şābb / Şubbān	Iuvenis	Genç, delikanlı / Gençler, delikanlılar ²⁷	A young man / Young men ²⁸	
شحم / شعوم	Şahm / şuhūm	Adeps/Adipes	Yağ, iç yağ ²⁷	Fat ²⁵	
شحم الدجاج	Şahmu'l-decāc	Adeps gallinae	Tavuk iç yağı		
شراب	Şarāb	Vinum	Şarap ²⁷	Wine ²⁵	
شراب الرقيق	Şarābu'r-raḳīk	Vinum subtile	İnce şarap		
شراب الریحاني	Şarābu'r-reyhānī	Vinum boni odoris	Fesleğen şarabı / Güzel kokulu şarap		
شعير	Şa'ir	Hordeum	Arpa ²⁴	Barley ²⁵	<i>Hordeum</i> ²⁵
صبي / صبيان	Sabī / şıbyān	Puer/Pueri	Çocuk, -çirak ²⁷	Boy, a male child ²⁵	
صدر	Şadr	Pectus	Göğüs ²⁴	The breast, chest ²⁵	
صمغ	Şamg	Gummi Arabicum	Zamk; Arap zamkı ²⁵	Gum; Gum Arabic ²⁵	
طفل / أطفال	Tıfl / Etḫāl	Infans	Çocuk, -küçük ²⁷	A Child ²⁵	
طمث	Tams	Menstruum	Adet görme, aybaşı ²⁴	Blood; especially, the fluid of the menstrual flux ²⁵	
طيب (الطيب)	Tīb	Atibu [Arapçadan geçme]	Güzel koku, parfüm ²⁷	A perfume, scent, odoriferous substance ²⁵	
طين	Tin	Bolus Armenicus	Çamur, balçık, kil; ²⁴ Ermeni çamuru	Mud, clay, earth ²⁵	
ظفر	Zıfr / zufr	Unguis	1.Tırnak. 2. Çengel. 3. Pençe ²⁴	1.A finger or toe-nail 2. A hoof 3.A bird's claw, a talon ²⁵	
ظهر	Zahr	Dorsum	Arka, sırt ²⁴	The back ²⁵	
عانة / عانات	'Āne / 'ānāt	Foemur/Foemora	Kasık / Kasıklar ²⁴	The pubes ²⁵	
عجان	'icān	Ilia	Apış arası ²⁷	The perinaeum ²⁵	
عسل	'Asel	Mel	Bal ²⁷	Honey or sweet and thick juice like honey ²⁵	
عنق	'Unk / Spondyles colli	Boyun ²⁷	The neck ²⁵	
عود	'Üd	Xiloloës	1.Ağaç, odun 2. Öd ağacı ²⁴	1.Wood 2. Aloes-wood ²⁵	<i>Agallochum</i> ²⁵
عين / عيون	'Ayn / 'uyūn	Oculus/Oculi	Göz / gözler ²⁴		
غالية	Ġaliyā	Algalia	Misk / amber karışımı benzeri koku ²⁷	The perfumed compound <i>galia moschata</i> ²⁵	
غثي	Ġasy	Nausea	Mide bulantısı, bulantı; iğrenme, tiksinti ²⁷	A stomach's being nauseated, a vomiting; a vomit ²⁵	
فاكهة / فواكه	Fākiye / fevakih	Fructus/Fructus	Meyve, yemiş / Meyveler, yemişler ²⁴	Any kind of edible fruit ²⁵	
فتي / فتیان	Fetā / fityān	Adolescens	Genç, delikanlı / Gençler, delikanlılar ²⁴	A lad, youth ²⁵	
فرج	Ferc	Vulva	Yarık, gedik açıklık; dişilik organı, ferç, vulva ²⁷	1.An interval 2. The space between the legs 3. The privities; especially, the <i>vulva</i> of a female ²⁵	

SON NOT

- ⁱ LM: Latince metinde “susam” yer almamaktadır.
- ⁱⁱ LM: Latince metinde “humorum bonorum generativis cibis” yani “iyi topraklarda yetişmiş gıdalar” ifadesi kullanılmıştır.
- ⁱⁱⁱ LM: Latince metinde bunlara ek olarak “keklik” anlamına gelen “perdix” sözcüğü de yer almaktadır.
- ^{iv} LM: Arapça metinden farklı olarak sadece “güçlendirici” değil, “mide ağzını güçlendirici” denilmektedir.
- ^v LM: “Ölçülü biçimde su ile seyreltilmiş, güzel kokulu şaraptan az miktarda içsin.”
- ^{vi} LM: “hamamda ve de güneşte”
- ^{vii} LM: “şarkıyı, oyunu ve keyif veren şeyleri”
- ^{viii} LM: Latince metinde yer alan “Baş ve yüz etrafında koku veren şeyler ve tütsüler kullanılsın” ifadesi Arapça metinde yer almamaktadır.
- ^{ix} LM: “Eğer iştahı çok az ise, ona diğerlerinden farklı olarak iştahı artıran soğan, hardal ve bunlara benzer acı şeylerden az miktarda verilsin.”
- ^x LM: “Kötü gıdalardan sakınsın ve farklı farklı yiyeceklerin mide içinde karışmamasına dikkat etsin.”
- ^{xi} LM: “Eğer gebe hasta olursa, damardan kan almadan ya da ishal etmeden tedavi edilsin, bununla birlikte fetüsün yaşamını sürdürmesi ve doğumun kolay olması için son derece çekingen ve çok özenli davranılsın”
- ^{xii} LM: “Bunlardan vulvaya gönderilmiş olmalıdır.”
- ^{xiii} LM: “ve ayaklarını düz biçimde uzatsın, ardından her ikisi üzerinde aynı anda bir kez yükselsin.”
- ^{xiv} LM: “Doğum ağrısı şiddetli olursa, burun deliklerini ve ağzını tutarak kendisini sıksın.”
- ^{xv} LM: “Eğer doğum zorlaşırsa ve doğum yapanın ölmesinden korkuluyorsa...”
- ^{xvi} LM: “Eğer doğum sonrası kanama çok olursa ve bu nedenle güç kaybı oluşursa...”
- ^{xvii} LM: “gebe yukarıda belirtilmiş olan tütsülerle tütsülenmeli, ayrıca bunlardan vulvaya da gönderilmelidir.”
- ^{xviii} LM: “Doğumdan sonra çocuğun kulaklarını hemen bastırmak gereklidir, ayrıca bu daha sonra da birçok kez yapılmalıdır.”
- ^{xix} LM: “biçimde...”
- ^{xx} LM: “haliyle ölür” ifadesi Latince metinde geçmemektedir.
- ^{xxi} LM: “Sonra sıcak suda yıkansın...”
- ^{xxii} LM: “Onun beşiği yavaş yavaş sallansın...”
- ^{xxiii} LM: “Yumuşak bir ses tonuyla, ani ve yüksek tonlardan kaçınarak hoşuna giden ninniler söylenmelidir.”
- ^{xxiv} LM: “dilin üstü...”
- ^{xxv} LM: “ve onların üzerine arpa çekilmelidir.”
- ^{xxvi} LM: “Boyun omurları ve gırtlak...”
- ^{xxvii} LM: “Yemek yemeye başlayacak yaşa geldiğinde...”
- ^{xxviii} LM: “palamuta benzer silindirik şekiller”
- ^{xxix} بلایط [Belālīṭ] *Level, or even, lands, or tracts of ground: (...)* [See also بلایط] (...). بلایط [Belāt] *The earth, or ground: (TA:) or even, smooth ground. (K, TA)-The face, or surface, of the earth, or ground: (K:) or the part where what is hard, thereof, i.e. of the earth or ground, ends: (AḤn, K:) or the hard part of the exterior thereof. (A, TA:)-[Flag-stones, or flat stones for pavement; and baked bricks for pavement; (a coll. gen. n., of which the n. un. is with ; ;)] stones, [Ş, Mşb, K,] and any other things, (Msb,) which are spread in a house (Ş,K) &c., (Ş,) or with which a house is spread or paved. (Mşb.)-Any ground, or floor, paved with such stones, or with baked bricks; (K;) [a pavement.] (...)*³⁰
- ^{xxx} LM: “keklik”
- ^{xxxi} LM: “Buğday ve pirinçten yapılmış gıdalarla, iyi ve taze etlerle ve hoş kokulu çorbayla beslenmelidir.”
- ^{xxxii} LM: “kati”